

IN DIE HOOGGEREGSHOF VAN SUID-AFRIA
(TRANSVAALSE PROVINSIALE AFDELING)

A

SAAKNOMMER: CC 482/85

PRETORIA

1988-05-11

DIE STAAT teen :

PATRICK MABUYA BALEKA EN 21
ANDER

VOOR:

SY EDELE REGTER VAN DIJKHORST en
ASSESSOR : MNR. W.F. KRUGEL

NAMENS DIE STAAT:

ADV. P.B. JACOBS
ADV. P. FICK
ADV. H. SMITH

NAMENS DIE VERDEDIGING:

ADV. A. CHASKALSON
ADV. G. BIZOS
ADV. K. TIP
ADV. Z.M. YACOOB
ADV. G.J. MARCUS

TOLK:

MNR. B.S.N. SKOSANA

KLAGTE:

(SIEN AKTE VAN BESKULDIGING)

PLEIT:

AL DIE BESKULDIGDES: ONSKULDIG

- - - - -

KONTRAKTEURS :

LUBBE OPNAMES

- - - - -

VOLUME 398

(Bladsye 23 139 tot 23 210)

DIE HOF HERVAT OP 11 MEI 1988

MATHIBE NAPHTALI MASEKO, nog onder eed (deur tolk) -

VERDERE KRUISONDERVRAGING DEUR MNR JACOBS.

COURT: Before we start I would like to address a few remarks to Mr Yacoob. It is very awkward if you tell us your next witness will be so and so, will be from Huhudi - well, that is in order or will be from Sharpeville. If you say just from Sharpeville I do not know whether to read my notes on this or that particular meeting, or whether it is a tour of Seyisi Street that we are going to do or whatever it is. Can't you be a bit more specific when you indicate what we should read in advance? I cannot everytime read through all the notes on Sharpeville.

MR YACOOB: I will certainly try to do that. The difficulty is I cannot even tell your lordship now what the Sharpeville, or what the witness is going to be about because I have it prepared those witnesses but in future I will get more information.

COURT: Yes, but now as far as Huhudi is concerned that is a small thing so that is not so very important, but Sharpeville and Sebokeng are a very wide field. We cannot do it in that way.

MR YACOOB: As your lordship pleases.

COURT: Now what is your situation as far as Sharpeville is concerned?

MR YACOOB: While I am on my feet may I indicate two things? Firstly all the accused are in court, secondly there will be a Tsakane witness after this one, after that that there will be a Huhudi witness.

COURT: A Huhudi one?

MR YACOOB: Yes, there will be no Sharpeville..

(30

COURT / ..

COURT: Yes very well then. You will indicate this afternoon then whether we need to read something for Friday on Sharpeville?

MR YACOOB: Yes.

COURT: Yes, please. Ja, mnr Jacobs?

MNR JACOBS: Mag dit die hof behaag. Mnr Maseko, ons het gister gekom waar ek gesê het dat na die begrafnis van Diale is julle na die huis toe, die huis van die oorledene. Die kos wat daar was waar was dit gehou? -- Van die kos was nog in die potte gewees en van die kos was alreeds geskep in die skottels en daar was van die mense wat alreeds besig was om te eet. (10

Die kos was dit in die tent gehou want jy het hier gepraat van 'n tent? -- Die kos in die tent was die wat die mense in die hande gehad het wat hulle besig was om te eet.

Ja, en waar was die kos wat in skottels opgeskep was? -- Die skottels wat ek van praat is nie groot skottels nie, maar dit is skottels waarin kos geskep is waaruit mense geëet het.

Daar was nie borde nie? -- As ek praat van skottels dit sluit in die borde in my taal, tensy 'n mens my spesifiek vra watter soort van 'n skottel praat ek van, so 'n bord en 'n skottel is dieselfde ding. (20

Net om nie verwarring te hê nie die kos word uit die potte uitgeskep in hierdie skottels of borde en dan hou die mense die skottels of borde in hulle hand? -- Ja.

Daar was niks wat gepak was, kos, op die tafels daar nie? -- Ek weet nie wat u daarby bedoel nie want selfs by u huis as kos opgeskep word, dit word eers op die tafel neergesit. Die mense wat by die tafel kan sit en eet sal by die tafel sit en eet en die mense wat nie by die tafel kan sit omdat daar nie plek is vir hulle om te sit nie, by hierdie geval dit is 'n begrafnis, sal dan gaan staan, rondstaan en eet. (30

My / ..

My vraag is eenvoudig, was daar voorrade kos wat mense nie in hulle hand gehad het nie en wat hulle nie aan geëet het nie opgeskep en op die tafels geplaas in groot skottels of in groot houers of in enige ding waaruit die mense hulle kos kon kry? -- Wat ek bedoel is kos word geskep vanuit die potte uit in skottels in. Dit is groot skottels wat dan op die tafels neergesit word wat die "salad" ook geplaas word met groot skottels. Nou die word op die volgende manier geskep: mense kom in 'n tou dan het hulle die bakke met hulle of borde waarin die kos nou vanaf die groot skottels geskep word in hierdie ene wat 'n mens het (10 om dan te gaan eet.

Jy weet, jy het baie lank geneem. Ek moes jou 'n hele reeks vrae vra, want dit was die oorspronklike vraag wat ek jou gevra het. Hoekom het jy nie geantwoord toe ek jou gevra het nie? -- Ja, maar u vraag was ook nie duidelik gewees nie. U het gevra van kos wat net geskep en neergesit is. Die "salads" word in daardie skottels gemaak en dan uit daardie skottels geskep.

Die skottels met die kos en die slaai wat daar gemaak was is dit binne op die tent op die tafels gehou? -- Van die skottels was in die tent gewees en van hulle was nie in die tent nie (20 dit was daarbuite.

Die wat buite was, was dit van die skottels waarin die slaai en die opgeskepte kos in groot maat was? -- Selfs in daardie wat in die tent was dit was die posisie.

En die wat buite was, waar was die skottels gewees? Was hulle - kan jy vir ons sê - was hulle geplaas op iets, was hulle gehou in die hande? Wat was die posisie met hierdie skottels? -- Die was op die tafels gewees.

Nou jy sê vir die hof dié Hippo het weer daar opgedaag. Wat bedoel jy met dié Hippo? Is dit dieselfde een wat by (30

die / ..

die begraafplaas was? -- Die Hippo's is maar dieselfde. Ek weet nie of dit daardie ene was of nie.

Nou was dit net een wat daar opgedaag het of was dit 'n klomp? -- Ek het net een gesien.

Waar was jy gewees toe hy opgedaag het? En daarmee bedoel ek was jy binne-in die tent, was jy binne-in die huis gewees? -- Ek was net naby die deur van die tent.

Buitekant? -- Ja.

En hierdie deur van die tent, het jy 'n uitsig gehad op die hele straat daarso? -- Ek kon nie alles sien nie. (10

Kon jy die straat sien? -- Ja.

En kon jy die Hippo sien? -- Ek het die Hippo gesien.

Toe dit aankom? -- Ek het die Hippo gehoor aankom en toe die Hippo gesien stilhou naby die hek.

En wat doen hulle toe vanaf die Hippo? -- Hulle het weer met die traangas geskiet.

Net een keer of baie keer? -- 'n Paar keer.

En waarheen het hulle geskiet? Waar het die houers geval? -- Ek het nie die res van die houers gesien waar dié geval het nie behalwe die ene wat by die tent geval het want ek was (20 by die deur van die tent.

Is jy seker daar was nie nog Hippo's gewees of nog polisievoertuie nie? -- Ek het nie die voertuie gesien nie. Dit beteken nie dat hulle daar was of nie daar was nie, ek het dit nie gesien nie.

HOF: 'n Hippo is darem 'n groot ding, 'n mens kan hom nie miskyk nie. -- As u die ondervinding gehad het vanwaar traangas geskiet is en hoe die mense daar lyk en wat gebeur met die mense, u sal in staat wees om te verstaan hoekom dit was vir my dat ek nie die Hippo gesien het nie. (30

MNR JACOBS: Nou wat het jy toe gedoen? Het jy die straat ingehardloop of wat het jy gedoen? -- Deur die draad geklim na die agterste huis toe.

Is daar nie enige borde daar deur hierdie Hippo raakgeskiet of borde kos afgeskiet van 'n tafel af nie? -- Soos ek alreeds gesê het ek was nog in die tent gewees of by die tent waar die tent was en ek het gesien dat 'n houer van traangas daar geval het in die onmiddellike nabyheid waar die kos in die borde of skottels was.

Nou was die kos in borde of skottels in die mense se hande nie? Dit was jou getuienis mos aanvanklik? -- As ek nog reg (10) onthou ek het hier vir die hof gesê dat mense kos gehad het in die hande wat in die borde of skottels was en daar was nog van die kos op die tafels gewees waar die slaai ook op die tafels was waar 'n mens vir homself moes geskep het.

So was daar dan borde kos nou ook op die tafels gewees? -- Ja, waaruit mense geëet het.

Nou wil ek na 'n volgende aspek toe gegaan. Sedert Oktober 1984..

HOF: Nou het die borde toe van die tafel afgeval of die (20) skottels? -- Ja.

MNR JACOBS: Is hulle afgeskiet? -- Toe die mense besig was om weg te hardloop vir wat daar plaasgevind het, het die borde toe geval.

Het die mense die borde laat val soos hulle weggehardloop het? -- Ja, die weggehardloop wat veroorsaak was deur die traangas.

Nou van 4 Oktober 1984 is dit korrek dat tot daardie einde van die jaar was geen klas gegee of skool gehou in Tsakane nie? -- Wat betref die sekondêre skole van Tsakane, ja. Maar die (30) ander / ..

ander skole het af en toe teruggekeer skool toe en weer later begin.

Watter ander skole praat jy nou van? -- Die primêre skole.

En was die skole gesluit deur iemand, 'n instansie? -- Watter skole?

Dié wat nie skool gehad het wat jy gesê het nie. -- Nee, maar ek het vir die hof hier gesê op die ou end het ons nie skool toe gegaan nie en daar is niemand wat vir ons gesê het dat die skole nou gesluit is nie.

Maar het die departement van onderwys nie die skole (10 gesluit in Tsakane as gevolg van die boikotte nie? -- Nee, dit het ek nie gehoor nie.

Kan jy onthou daar was 'n "parents"-komitee gestig in Tsakan? -- Wanneer?

Gedurende daardie tyd omdat die skole gesluit was? -- Nee.

Was daar ooit 'n "parents"-komitee in Tsakane gekies?

HOF: U moet dit òf 'n ouerkomitee noem of 'n "parents' committee" maar dit is darem nie 'n "parents" komitee nie.

MNR JACOBS: Ek het nou ingedagte gepraat.

HOF: Dit is te veel van 'n muil.

MNR JACOBS: Dankie, edele. 'n Ouerkomitee. Was daar of sal ek dit beter, want dit was in die algeen bekend as "parents' committee". Kom ons gebruik dit. -- Ek het nie daarvan gehoor nie.

En was dit toe ook geagiteer, weet u daarvan, dat die skole wou nie die prefektestelsel hê nie maar hulle wou studenterade hê? -- In my tyd by die skool in die jaar 1984 het ons nie so-iets gehad nie.

Wat bedoel jy nou "ons het nie so-iets gehad nie"? Het julle nie 'n studenteraad gehad nie of het julle nie prefekte(30 gehad / ..

gehad nie? Wat is dit nou? -- Die houding van nie die prefekte te aanvaar nie was nie daar nie.

Was julle tevrede in julle skool met prefekte? -- Ek weet nie, ek sal nie vir die ander mense praat nie maar ek was nie tevrede nie.

O? Hoekom nie? -- Ek het al 'n probleem gehad by die skool dat ek nie die geld gehad het om die skool se fondse te betaal nie. Ek het toe die prefekte genader en hulle gevra om namens my by die prinsipaal te gaan pleit dat hy my nog 'n kans moet gee tot tyd en wyl ek weer geld kry om te betaal. Hulle het (10 dit nie gedoen nie.

Hoekom het jy dit nie self gedoen nie? -- Dit is omdat by die skool aan ons gesê was dat indien daar iets was wat 'n mens wil tuisbring by die prinsipaal jy het nie die reg om sommer direk te gaan na die prinsipaal toe nie. Jy moet die prefekte gaan sê.

En die prefekte, wat wou jy dan in hulle plek gehad het? -- Al wat ek wou gehad het is dat mense gekies moet word wat die werk sal kan uitvoer soos byvoorbeeld die probleem van my mense wat gewillig sou wees om my probleem op te neem en oor (20 te dra aan die hoof.

So jy wou gehad het mense moet gekies word. Deur wie? -- Deur ons.

Wie is nou "ons"? -- Die skoliere.

Nou was prefekte dan nie deur die skoliere gekies nie? -- Nee.

So jy was ontevrede met die prefekte omdat jy hulle nie gekies het nie? -- Dit is nie so nie.

Was hulle beskou as "puppets" van die onderwysers? -- Ek-self het daardie houding gehad teenoor hulle dat hulle wel (30

"puppets" / ..

"puppets" was want hulle het nie my probleem oorgedra nie. Maar as die prinsipaal vir hulle iets sê om aan ons te kom oordra dan hardloop hulle vinnig om dit te doen.

En wat wou julle hierdie liggaam noem wat julle moes gekies het as die kinders en hoekom moes die kinders dit nou kies? Die skoliere dit kies? -- Ek het nie 'n ander naam gehad vir hulle nie. Was ons die reg gegee om hulle te kies ek sou hulle nog prefekte genoem het.

En wat het jy nou gedoen omtrent hierdie ontevredenheid van jou daar by daardie skool van julle toe jy nou ontevrede(10 was met prefekte en jy wou nou 'n ander liggaam gehad het wat deur die skoliere gekies was. Wat het jy gedoen? -- Daar was niks wat ek kon gedoen het behalwe om my moeder te gaan haal dat sy dan persoonlik met die prinsipaal moet kom praat en hom sê dat ons nie geld op die oomblik het nie.

Het jy met die ander skoliere gepraat dat jy nou ontevrede is met die prefekte, dat hulle "puppets" is van die onderwysers; dat julle iets moet doen om 'n liggaam te kry wat deur die skoliere gekies word? -- Nee, ek het dit nie met die ander skoliere bespreek nie. (20

Het jy in daardie tyd nooit gehoor dat ander skoliere ook agiteer vir studenterade nie, wat hulle self kies as skoliere nie? -- Ek het al daarvan gehoor ja.

Daar by julle skool ook? -- Nee.

Waar het jy daarvan gehoor? -- Ek het daarvan in 'n koerant-berig gelees.

Het jy daarvan gelees dat dit COSAS is wat daarvoor staan om studenterade te kry? -- Die koerant wat ek gelees het, het geen melding gemaak van COSAS nie.

Het jy gedink dit is 'n goeie idee? -- Ongelukkig het (30

ek / ..

ek nie die kans gehad om dit te kan oorweeg nie want daar was geen besonderhede gegee van wat hulle wil hê nie en hoe dit werk nie. Al wat gesê was in daardie koerantberig is dat hulle 'n SRC wou gehad het en destyds het ek nie eens geweet wat die SRC was nie.

Jy het vir die hof gesê dat die matrikulante wat nie eksamen geskryf het nie, het vir die hoof toe hy nie die vergadering wou bywoon wat julle belê het in die saal nie, het julle 'n lys van klagtes aan hom gegee. Wat was die lys van klagtes? -- Ja. (10)

Nou goed, ek vra vir jou mos wat was die lys van klagtes. -- Wat is? Ek kan nie hoor nie?

Wat is die lys van klagtes? Wat is die klagtes? -- In die eerste plek die hoof het al vir ons gesê dat ons sal weggaan van daardie skool af. Hy sal met 'n predikant kan praat om ons toe te laat om gebruik te maak van 'n kerkgebou en daar te studeer tot met die tyd van die eksamens.

Nou was dit 'n klagte? Was dit een op die lys van klagtes? -- Ja, in die sin dat ons dit nie so wou gehad het nie.

Ja? -- Hy het toe gesê indien hy nie sou regkom by die (20 predikant nie dan sou hy met die hoof van 'n primêre skool gaan praat dat 'n klas aan ons toegeken moet word om te gebruik vir studiedoeleindes. Dit wou ons ook nie gehad het nie. Hy noem ons toe "project students". Ons het nie eens geweet wat dit beteken nie, maar ons wou nie gehad het dat hy nou vir ons sê of vir ons 'n aparte naam gee van ander leerlinge nie. Hy het gesê dat ons moet nie met die ander leerlinge meng wat op die skoolperseel is nie want ons kan hulle dalk beïnvloed. Waarmee weet ons nie. Ons het nie daarvan gehou nie. Dit is die klagtes wat ons gehad het. (30)

Nou / ..

Nou wat was julle doel as hierdie klagtes van julle nie nagekom word nie? -- Ons het nog nie daaromtrent besluit wat ons gaan doen indien dit nie deur die prinsipaal aanvaar word nie.

Maar dit is mos nou nie aanvaar nie. En toe, wat wou julle toe doen? -- Die ander leerlinge ook dit is nou nie net dié wat as projekte genoem word nie, maar die ander leerlinge wat toegelaat was op skool wou sekere dinge ook gesê het daar. Met die gevolg ons het almal bymekaar gekom ingesluit hulle.

Het julle toe 'n vergadering gaan reël met die ander (10 leerlinge? -- In die begin het ons alleen daar vergader. Die ander leerlinge het daarna self ingekom terwyl ons alreeds in daardie vergadering van ons gesit het.

So toe die hoof nadat julle julle lys klagtes aan hom gestuur het wel julle vergadering bygewoon het, was die ander leerlinge ook daar? -- Nee, nee, die hoof van die skool het by ons vergadering uitgekom. Ons het daar 'n gesprek met hom gevoer, ons het nie ooreengekom nie. Hy is toe weg. Na hy weg was het die ander leerlinge eers by ons aangesluit.

Het julle hulle ontbied om by julle aan te sluit want (20 die vergadering was mos nou klaar toe julle met die hoof gepraat het en hy nie met julle saamgestem het nie? -- Nee die weggaan van die prinsipaal het nie beteken dat die vergadering nou klaar was nie. Hy is weg daarso en ons was nog nie tevrede met wat daar bespreek is nie en tweedens die hoof van die skool het met die ander kinders gepraat by die "assembly" waar ons nie betrokke was nie en daar was groot ontevredenheid oor die optrede van die hoof van die skool. Na hy weg is, terwyl ons nog daar gesit het want daar was nog tyd vir ons om nog verdere dinge te bespreek daar in die vergadering, terwyl ons (30 daarmee / ..

daarmee besig was het die ander leerlinge toe by ons aangesluit.

Is jou getuienis dan dat julle was nie by die byeenkoms, die opening van die skool nie maar julle was apart gewees? --
Ja.

So die hoof het nie daar by die opening van die skool vir julle sekere dinge gesê dat julle daarna besluit het om vergadering te hou nie? -- Ek weet nie hoe verstaan u die hele ding nie. Hoe is u? Ek het dan vir u gesê aan die begin dat die eerste dag wat ons by die skool was het die skoolhoof vir ons gesê dat ons nou projekte van studente is. Ons sal nie (10 meer toegelaat word om in te meng met die ander leerlinge wat op die skool is nie. Dit is die uitsondering wat hy gemaak het.

HOF: Ja, maar die vraag is nou was julle by die byeenkoms wat julle n "assembly" noem daardie oggend? -- Ja, ons was.

MNR JACOBS: Maar dan kan ek nie verstaan wat jy nou sê vir die hof dat julle was nie by die "assembly" nie en dat die kinders wat wel by die "assembly" was, die ander kinders, sekere dinge gesê was wat julle nie van weet nie. Nou hoe is dit moontlik? -- Wat ek sê is dat die oggend was ons almal bymekaar gewees (20 by die "assembly". Die "assembly" is toe klaar, ons het uiteengegaan daar maar ons wat die probleem gehad het wat deur die hoof gesê was dat ons projekstudente was is toe daarvandaan direk na die saal toe waar ons ons probleem gaan bespreek het en toe later die hoof laat roep het om die vergadering by te woon. Hy wou nie kom nie. Op n later stadium na ons nou die brief geskryf het, het hy eers gekom. Dit is nadat ons met hom gepraat het dat daar n sirene geblaas was vir die kinders om weer bymekaar te kom by die "assembly" en op daardie stadium was dit toe gesê dat ons, die projektstudente, mag nie by (30 daardie / ..

daardie studente kom nie. Dit is die tyd wat ek van praat wat ons nou apart gehou was tydens die toespraak deur die hoof aan hierdie ander leerlinge.

HOF: So daar was op daardie dag twee "assemblies"? -- Ja.

Is dit nie buitengewoon nie? -- Nee, verneem as dit nog die opening van die skool is want wat gebeur is ons kom in die môre daar, dan gaan ons na die assembly toe. Dan word daar klaargemaak met die "assembly" dan begin hulle met die registrasies. In die loop van die dag dan word ons miskien weer bymekaar geroep om iets gesê te word deur die outoriteite van die skool. Dan sal ons weer uiteengaan. Dit kan gebeur miskien drie, vier maal verneem daar aan die begin van die jaar. So dit was nie 'n buitengewone ding nie.

ASSESSOR: Het hy eers die skool byeengeroep deur middel van die sirene en met hulle gepraat voordat hy met julle gepraat het of het hy eers met julle heeltemal klaar gepraat voordat hy met die skool gepraat het? -- Toe hy na ons toe gekom het was hy alreeds by die "assembly" gewees met die ander leerlinge.

HOF: Ek het gedink dat hy die sirene geblaas het nadat hy met julle klaargepraat het. -- Nee, die posisie is so. Ek sê (20 ons het hom geroep, hy het nie gekom nie. Eers na ons hierdie klagtes uiteengesit het op 'n brief wat aan hom gegee was het hy toe die sirene geblaas om die kinders bymekaar te kry by die "assembly". Na hy eers met die kinders by die "assembly" gepraat het, hy hy eers na ons toe gekom.

ASSESSOR: Maar wat ek nie mooi verstaan nie, julle was die oggend by die opening, by die "assembly"? -- Ja, almal daar.

Die sirene blaas om die kinders byeen te roep? -- Ja.

Hoekom het julle nie gegaan nie? -- Ja, u is reg. Die persoon wat die brief gevat het na die prinsipaal het met (30

die / ..

die volgende boodskap teruggekom, dat die prinsipaal sê hy gaan die sirene blaas om die leerlinge bymekaar te hê by die "assembly", maar wat hy daar gaan praat met daardie leerlinge het niks te doen met die projekteleerlinge nie, verwysende na ons. Ons moenie daarnatoe kom nie.

MNR JACOBS: Dankie, edele. Op hierdie stadium hoeveel "assemblies" was daar gewees? Laat ek dit eers duidelik kry want nou word ek eers verward.

HOF: Is dit nou nodig om hierdie goed so uit te pluus, hm? --
Wat wil u nou sê? (10)

Ek vra vir u hoeveel "assemblies" was daar daardie oggend gewees. -- Ek het bietjie 'n probleem met hierdie woord van die "assembly" want die oggend het ons almal bymekaar gekom by die "assembly". Die bymekaarkom van die mense in die oggend daar is die "assembly" en nou roep die prinsipaal die "assembly" van die ander kinders sonder ons wat projekteleerlinge beskou word. Dit is nou die tweede een. Die derde ene is wanneer die leerlinge nou weer later by ons kom aansluit, dit is nog 'n ander bymekaarkoms van mense wat ek beskou as 'n "assembly". Ek verstaan nou nie wat is u vraag nie. (20)

HOF: U moet nou nie baie slim raak nie. Tot dusver was 'n "assembly" iets wat die hoof bymekaar geroep het. -- O, nee dan was dit net twee keer.

MNR JACOBS: En die hoof het nie met julle gepraat voordat hy die tweede "assembly" bymekaar geroep het nie? Net om verwarring te voorkom, nie voordat hy met julle gepraat het in die saal waar julle as ou matriekleerlinge vergadering het nie? -- Ja, dit is reg. Hy het eers daar begin daarbuite by die ander leerlinge voor hy na ons toe gekom het in die saal.

En dan wil ek net by jou weet, na die eerste byeenkoms, (30
die / ..

die eerste "assembly" om dieselfde woord te gebruik vroeg die oggend, is die kinders, die ander leerlinge van hierdie skool is hulle almal na hulle klaskamers toe? -- Ek het hier gesê dit was die tyd van registrasies. So na die "assembly" het die kinders daar gaan registreer. Van hulle het daar rondgestap. Daar was van die kinders wat in die klaskamers gaan sit en gesels het.

Nou moet hulle nie in hulle klaskamers registreer nie? Moet hulle nie in hulle klaskamers byeenkom om te registreer, om te sien wie is daar nie? -- Nee, nee, wat gebeur het (10 daar in die eerste paar dae is die kinders wat vanaf die primêre skool geslaag het, wat nou in die sekondêre skool kom begin het is dié wat die eerste aandag kry en dit wil sê hulle word eers geregistreer en hulle word eers uitgepluis. Eers daarna sal aandag gegee word aan die ou studente, leerlinge van die hoërskool. Dit sal gedoen word op die volgende manier: hulle sal geroep word na die saal toe. In die saal sal hulle byvoorbeeld gesê word: van hierdie standerd af hierdie klas, soveel kinders gaan na daardie klas toe en die volgende klas wat geslaag het. Dit sal daar uitgesorteer word. (20

Maar dit is nie wat daardie dag gebeur het nie want julle het die saal geokkupeer. Hulle kon nie in die saal in kom nie. -- Nee, lyk my u het my nie verstaan toe ek hierdie ding verduidelik het nie. Wat ek verduidelik het is die kinders wat van die primêre skool af kom sal eers na die ontvangs moet gaan waar hulle vorms kry om in te vul, aansoekvorms. Die klerk by die ontvangs sal hulle dan beduie om na 'n sekere kamer te gaan by 'n sekere onderwyser wat dan verdere registrasie sal doen met daardie kinders. Intussen die ou leerlinge van die skool is net daar rond op die perseel van die skool. Daar (30

is / ..

is niks spesifiek wat hulle doen nie tot die beginners se registrasies voltooi is. Dit gebeur soms, af en toe, dat die hoof van die skool die kinders dan weer na die "assembly" toe roep as hy miskien iets wil sê vir hulle. Dit beteken dus in die tyd wat ons in die saal is was hulle nog nie besig met die uitsortering van die ou leerlinge nie, dus het hulle nie die saal nodig gehad nie.

So daar is nie kinders in daardie saal gesê julle moet nou na hierdie klasse toe gaan, soveel van julle na hierdie klasse, soveel na hierdie klasse toe nie? (10

HOF: Ons het nou vanoggend almal 'n uur spandeer op sewe minute na. Wat het ons uitgerig? Ons het gepraat oor 'n paar skottels en traangas en ons is nou besig om die skool van bo tot onder uit te pluus. Wat presies het dit met enigeen van hierdie beskuldigdes te doen? Ons moet 'n bietjie ekonomies werk met ons tyd want ons mors dit. Gaan aan.

MNR JACOBS: Soos dit u behaag. Ek wil dit aan u stel dat daardie ander kinders was na die saal toe ontbied deur julle.

-- Dit is onwaar. Ek weet nie daarvan nie.

Daar het julle vergadering gehou om protes aan te teken (20 en daarom dat daar nie daarna klasbywoning was nie. -- Nee, dit is nie so nie.

Het die res van daardie kinders wat daar so saam met julle kom vergader het ook klagtes gehad en ontevredenheid gehad? -- Ja.

Watse klagtes het hulle gehad, waaroor was hulle ontevrede? -- Die kinders se klagtes daar wat hulle gebring het na hierdie vergadering was die volgende: dat die hoof van die skool aan hulle gesê het kinders wat nou twee keer gedruip het wat 'n klas vir die derde keer moet gaan doen sal nie geregistreer word (30

nie / ..

nie. Hulle word nie meer toegelaat op skool nie en die tweede rede was dat hulle gesê was dat kinders wat 20 jaar oud was en ouer wat nog in st.8 is, word nie meer toegelaat om te registreer nie en hierdie kinders het dit genoem as 'n klagte omdat hulle nog op skool wou gewees het. En die ander ontevredenheid was dat hy sê die nuwelinge by hierdie skool sal R2 moet betaal vir die aansoekvorms om geregistreer te kan word.

En toe hulle oor hierdie ontevredenheid daerso hulle griewe gelug het is daar besluit nou gaan hulle die skool nog boikot? -- Nee. (10

Nou wat was gedoen om hierdie probleme op te los? -- Ons het weer die prinsipaal geroep. Hy het nie gekom nie. Ons het toe vir hom tyd gegee: kyk, ons gaan wag tot om hierdie tyd. As u nie kom nie, ons sal weer terugkom om te kom kyk wat die moeilikheid is. Daardie tyd was om sonder dat die prinsipaal gekom het. Daar was toe afgevaardigdes wat hom dan gaan sien het, waarop die antwoord van die afgevaardigdes aan ons gebring is dat hy sê, dit is die skoolhoof, dat hy nie bereid is om oor hierdie dinge te kom praat nie. Wat hy besluit het is wat hy besluit het en dit is finaal. Die prinsipaal is toe (20 weggejaag van die skool af deur ons wat in die saal was.

Hoe het julle hom weggejaag, met klippe? -- Nee.

En toe, wat gebeur toe julle hom nou wegjaag? -- Hy was net gesê dat sy kans wag vir hom daarbuite. Daar is mense wat daar staan, 'n "guard of honour" waar hy sal deurry, laat hy maar weggaan.

Is hy toe weg? -- Ja.

Wat doen julle toe? Wat van die ander onderwysers? -- Nee, ons het teruggekeer op die perseel van die skool en alles was normaal asof niks gebeur het nie. (30

Is / ..

Is jy gekant teen die raadstelsel, die swart plaaslike besture? -- Ja.

Is jy gekant teen die swart raadslede? -- Nie dat ek nie van 'n persoon hou wat 'n raadslid is nie. Al wat ek nie van hou nie is die prosedure van hulle wat hulle volg daar.

Hoekom is jy gekant teen die raadstelsel? -- In die Ou Lokasie van Brakpan het ons 'n huis gehad daarso wat net bestaan het uit een vertrek. Toe ons nou 'n huis wou gehad het in Tsakane dat daar 'n huis in ons naam gegee moet word, ons het 'n raadslid daar gehad met die naam van Dukethane. Die raads(10 lid sê toe vir my ma dat as sy nie die wat hulle wil hê doen nie, wat ek nie weet wat dit is nie, sal ons nie 'n huis kry nie.

Ek vra nie vir jou oor die raadslid op hierdie stadium nie, ek vra vir jou wat het jy teen die stelsel. -- Nee, maar die stelsel kom mos nie uit die lug uit nie. Die stelsel word veroorsaak deur die mense, dié wat ek nou van praat.

Wat het jy teen die stelsel? -- My moeder is toe verder na iemand anders toe ook in die raad, van die komitee van die raad van behuising. Daardie persoon sê toe vir my ma hulle (20 as 'n komitee van behuising in die raad kan niks doen nie. My ma moet teruggaan na daardie man toe, dit is Dukethane. Wat my betref dit is die manier waarop hulle werk, dit is die stelsel van hulle wat dit toelaat.

Is jy gekant teen die raadstelsel omdat dit sogenaamd afgedwing is op die swart mense? -- Ek weet nie eers hoe dit gekom het om daar te wees nie.

ASSESSOR: Weet jy hoe die stelsel werk? -- Ek weet net van hierdie stukkie wat ek nou net aan die hof genoem het.

MNR JACOBS: Is dit nie dus so dat daar in Tsakane in die (30 algemeen / ..

algemeen was dit aangedring dat die raadslede moet bedank omdat hulle "puppets" is van die regering nie? -- Nee, ek het dit nog nie gehoor nie.

Was daar ontevredenheid oor die raad en die raadstelsel in Tsakane? Vanaf Oktober 1984 veral? -- Nee, ek het dit nie gehoor nie.

Is daar aanvalle gedoen op raadslede en op raadseiendom? -- Ek het daarvan gehoor, ja.

Het jy gesien? -- Nee, ek het nie gesien nie.

Nooit gesien dat enige huise van raadslede beskadig en (10 verbrand word of dat raadseiendom soos biersale of ander eiendom van die raad verbrand word en beskadig word nie? -- Nee, ek het dit nie gesien nie.

Het jy gesien dat hierdie plek, Tsakane, padversperrings gehad het in hierdie tyd vanaf Oktober 1984? -- In Oktober?

HOF: In Oktober of vanaf Oktober - tot wanneer?

MNR JACOBS: Begin Oktober tot hier Maart/April. -- 1985?

1985. -- Nee, ek het dit nie gesien nie.

Nooit nie? -- Ek het dit nie gesien nie.

Het jy nie gesien of kennis gedra daarvan dat die (20 hostel afgebrand was nie? -- Ek het daarvan gehoor.

Dit is mos gebrand na daardie begrafnis van agt persone nie waar nie? -- Van agt persone?

Ja, die massabegrafnis. -- Nee, ek weet nie daarvan nie.

Die dag van die agt persone se begrafnis was u mos daar? -- Ja, ek was.

Ja, na daardie begrafnis het die mense daar in 'n groot groep weggegaan van die begrafnis en toe is hierdie plek gaan brand, asook ander geboue van die raad. -- Wat ek van weet is dat die hostel wel aan die brand gestee is, dit was (30 gebrand / ..

gebrand gewees. Nou of dit voor die begrafnis plaasgevind het of na die begrafnis plaasgevind het is wat ek nie van weet nie.

Maar is jy nie saam met daardie groot groep mense van die begrafnis af weg nie? -- Ek is.

Waar gaan die mense toe heen, hierdie groep? -- Ons het met dieselfde pad teruggeloop ver van die hostel af. Dit is glad nie in die nabyheid van die rigting wat ons in geloop het nie.

Kan jy vir die hof sê, al hierdie moeilikheid wat daar was deur die raad se eiendomme so aan te val en die raads- (10 lede se eiendomme aan te val en te vernietig, wat is die rede daarvoor? -- Dit weet ek nie want ek was nie by nie. Ek was nie een van die mense wat deelgehad het om dit te doen nie.

Ken jy 'n man met die naam van Makhiri? -- Ek ken hom
Dit is 'n vriend van jou? -- Nee.

Julle het mos in dieselfde skool skoolgegaan? -- Dat ons saam op dieselfde skool was dit beteken nie dat almal wat by daardie skool is my vriende is nie.

Het jy nie op 'n stadium gesê dat hy is die man wat al die moeilikheid by die skool gemaak het en die boikotte daar (20 van Oktober af nie? -- Aan wie?

Ek vra vir jou, het jy so-iets gesê? -- Nee.

Het hy moeilikheid gemaak by die skool, Makhiri? --
Makhiri het agtergebly by daardie skool byvoorbeeld in 1985 terwyl ek nie daar was nie.

Antwoord nou net my vraag. Ek weet nie hoekom ontwyk jy my vrae nie. Ek het vir jou gevra het Makhiri moeilikheid gemaak by die skool wat jy van geweet het? -- Nee.

Was jy 'n lid van die Tsakane Youth Organisation? -- Nee.

Was Makhiri 'n lid gewees? -- Ek ken hom as 'n lid van (30
die / ..

die "youth club".

Ek praat nou van die Tsakane Youth Organisation of Congress.
-- Ek weet nie of hy ooit 'n lid was van die Youth Congress nie
maar wat ek wel van weet is dat hy 'n lid was van die "youth
club". Hoekom ek dit weet ook is omdat hy 'n T-hemp gehad het
van die "youth club".

Was jy 'n lid van die "youth club"? -- Nee.

Het jy geweet van die organisasie Tsakane Youth Congress
wat daar bestaan het in Tsakane? -- Ja.

Wat het hulle gedoen, wat was hulle doel? Wat het (10
hulle gedoen daar in Tsakane? -- Nee, ek weet nie wat hulle
gedoen het nie.

Het jy nooit probeer vasstel watse ding is dit nie? -- Nee.

Ek wil dit aan jou stel dat jy was baie meer aktief in al
die moeilikhede wat daar in Tsakane was en in hierdie organi-
sasie COSAS en Tsakane Youth Congress ook. -- Dit verbaas my.

En jy was baie meer aktief in die opsteek van moeilikheid
by die skole. -- Nee, ek weet nie daarvan nie.

Jy was dan 'n man wat aktief deelgeneem het om die prin-
sipaal van die skool weg te jaag? -- Ek was teenwoordig (20
gewees toe die prinsipaal weggejaag was. Dit beteken nie dat
ek 'n persoon is wat 'n rol gespeel het in die wegjaag van hom
of wat dit aangemoedig het nie.

Hoekom het julle die prinsipaal weggejaag? -- Ek het mos
vroeër verduidelik hoekom die prinsipaal weggejaag was.

En moes hy toe weg en nie weer by daardie skool kom nie?
Wat sou gebeur as hy weer by die skool kom? -- Dat daar 'n ander
ene moet kom wat die hele ding moet regstel. Dit wat die
prinsipaal veroorsaak het regstel.

Jy sien ek wil dit aan jou stel julle was heeltemal (30

onbillik / ..

onbillik want die feit dat daar kinders bokant 'n sekere ouderdom nie weer toegelaat word om te registreer by die skool was nie die prinsipaal se beslissing nie, maar dit was die regering, die departement van onderwys se beslissing.

HOF: Maak dit aan ons enigsins saak of hulle billik of onbillik was? Wat het dit met ons saak te doen?

MNR JACOBS: Ek los dit daar. Dankie.

RE-EXAMINATION BY MR YACOOB: Under cross-examination you gave evidence of the problems and I won't repeat them, which were brought to your attention by other scholars after they had (10 attended an assembly called by the principal when they came to the hall. Do you recall those? -- Yes.

Were those problems resolved or not? -- Yes, only after the principal had left the school.

And what was the resolution. Were the things complained of to happen or not? -- All those that were not wanted were stopped.

When were the problems resolved in relation to that day on which they arose? -- It was after some few days.

I have no further questions. (20

COURT: Did the principal ever return? -- Yes.

When? -- I cannot remember the exact date of his return.

Well after days, weeks or months? -- After weeks.

With or without police escort? -- Without. In fact on his return he was accompanied by the inspector of schools.

Were you there at the time? -- Yes, I was.

Doing what? -- Were waiting for transport.

Any questions arising from those put by the court?

MR JACOBS/MR YACOOB: No further questions.

NO FURTHER QUESTIONS

(30

From /..

From Tsakane:

LAWRENCE VIKINDUKU MKHONZA, d.s.s. (through interpreter) -

EXAMINATION BY MR YACOOB: Mr Mkhonza, I want to first talk about your relationship with the black local authority system.

COURT: Could we just start off by asking the witness what his occupation is and what his age is and where he lives.

MR YACOOB: As your lordship pleases. I am sorry. What do you do for a living at the moment? -- I am a teacher.

And where do you live? -- In Tsakane.

COURT: And your age is? -- 33. (10)

MR YACOOB: As my lord pleases. Now during 1983 what was your attitude to the black local authorities system? -- At that time I did not see anything wrong which could have been criticised by me, that was being done by the local authorities then.

And did you participate at all in the election process in 1983? -- Yes, I did participate because I in fact was a candidate.

And did you succeed? -- No, I did not succeed.

COURT: Did you stand in Tsakane? -- Yes, in Tsakane.

MR YACOOB: Now I want to please go to the beginning of your involvement with incidents in Silver Town. (20)

COURT: Just before the question is asked may I just ask you at which school do you teach? -- Masaibo College. That is in Johannesburg, in the city.

MR YACOOB: Do you remember the question?

COURT: Well, there was not a question. You told the witness you were going on to Silver Town.

MR YACOOB: Oh. As m'lord pleases. Could you please tell the court how you got involved in the affairs of Silver Town, what was the beginning? -- What happened is a cousin of mine who used to live with us, in fact not a cousin but a family friend / .. (30)

friend with whom we lived in Brakpan Old Location got a site on which he had to put up a shack in Silver Town. I paid him a visit on 26 January 1985 because of his having informed me of the problems he had pertaining to finding a house to be allocated to him. The purpose of visiting was to discuss with him as a person. On my arrival there we did have a discussion and about the period he had lived in Tsakane without having been allocated a house. In that discussion he made mention to me that he had been to the office in those few days that had passed as a result of his having been called to the office, (10 during which he then told me that at the office he was told that the time for them to be staying in those shacks in Silver Town have expired. They now have to move to a site and service scheme. He also made mention to me about a document which was announcing a meeting to be held on a Sunday, which was the following day from the day that I was visiting him. As a result he invited me to be present at that meeting. I said no, I cannot because I cannot involve myself; I am not a resident of Silver Town. I am staying in the township itself. He pleaded with me, trying to encourage me to attend this (20 particular meeting he was talking about to the extent that he even made mention of my standing as a candidate for election, and even questioned me then about why I was standing for elections.

K1363 COURT: Had been standing. -- Had been standing, yes. That then made me promise that I would be present on that Sunday although I was doubtful of course.

Who was this friend? -- Alfred Mpangane.

MR YACOOB: And did you then go to the meeting on the next day which was 27 January 1985? -- Yes, I did go to the (30 meeting / ..

meeting.

Perhaps it would be convenient to take the adjournment at this stage?

THE COURT ADJOURNS FOR TEA/ THE COURT RESUMES

LAWRENCE VIKINDUKU MKHONZA, still under oath (interpreter) -
FURTHER EXAMINATION BY MR YACOOB: We got to the stage where you said you attended the meeting of 27 January 1985 at Silver Town. -- Yes.

Where was this meeting? -- In the open veld at Silver Town. (10)

ASSESSOR: 27th of..? I am sorry.

MR YACOOB: January.

ASSESSOR: January? Not February? -- 27 January.

MR YACOOB: And who opened the meeting? -- A resident of Silver Town, Mr David Mahole.

What can you recall of the gist of Mr Mahole's talk there? -- I remember him talking about his being worried because of his having been called to the office where he was informed that he would have to leave Silver Town to join the site and service scheme. He was feeling very bad about that. He went on to (20 say that it was necessary for the residents of Silver Town to approach the officials of the East Rand administration board to say to them that they are still standing by their decision which was made a promise to them of being allocated houses.

Yes, was there anything else which you remember that he said? -- He also made mention of the fact that he was staying in a shack dwelling there on the premises of Silver Town. He did not reason a reason or good cause for them moving from that shack to the site and service scheme because it means moving a shack to go and put another shack there. (30

Now / ..

Now you said that according to Mr Mahole he had been told that he would have to move. Now did he say anything about what would happen if he did not move or what? -- Yes, he did say that what was said was that if they were not prepared or refused to move to the site and service scheme, then their shacks were going to be demolished. He then thereafter said well, this was now time for the residents to air their views about this.

Did residents air their views? -- Yes, in the sense that after he had mentioned that there were other speakers after him who also mentioned the same, saying that they quite agreed with the suggestion of what had been put by him, Mr Mahole. (10

Now did you speak at the meeting at all? -- Yes, I did speak at this meeting.

What were the circumstances in which you spoke? -- After having been introduced by my family friend to the audience there I then had something to say because in his introduction he said that he requested me to be present in order to assist wherever necessary. He went on to say to the audience there that because of the fact that I am a learned man, a teacher by profession, I have to take part in assisting these people (20 and sort of talk to them which will teach them how to go and present their case to those officials, which resulted in my being given the opportunity of saying something. I thanked Mr Mahole, the one who opened the meeting and made some remarks before I started with the address.

Yes, what did you say? -- In my address I said the following: that I am not a resident of that area at which there are shack dwellers. I am living in the township but we also feel bad about their situation and the conditions under which those people at the shacks were living. (30

Yes/..

Yes? -- I also made mention of the fact to them that I did not have much experience in what was in fact at issue there but as I said I would be present with them all the time in discussing whatever was to be discussed and submit what had to be submitted until such a time we found a solution to their existing problems.

Can you recall whether you said anything else? -- No.

For about how long did you speak, can you remember? -- Yes, I can remember because I was not long in my speech. I do not think I took more than a minute in what I said. (10

What decisions were taken..

ASSESSOR: Did you talk very fast? -- I would say so yes, because I will tell you I was with people whom I did not know, I was not known to them, I was a stranger. I was trying to be as fast as possible in order to give way.

It may be a good idea if we had some more sixty seconds flat speakers in this court.

MR YACOOB: What decisions were taken at this meeting? -- The first decision that was taken was the formation of a mouth piece namely a committee on behalf of the residents of this (20 Silver Town to the officials. Secondly that the residents would have to go and inform their employers on Monday and request to be off from work on Tuesday in order to be present at the office during the address of the officials.

Now let us take the first decision. Did a committee come into existence? -- Yes.

Were you on the committee? -- Yes, I was.

Was the committee given a name at that stage? -- No, it was not given a name at that time.

And were any officials such as vice-chairman, chairman (30
etcetera / ..

etcetera appointed or elected at that meeting? -- Not that day there.

Right, the second decision. What was the purpose for all those people to go to the offices? -- The purpose of going to the office was in order to draw the attention of the officials to the fact that they were not happy about being worried at these shack dwellers' place and what they were going to request further was that the promises that were made to them be fulfilled by the authorities.

And was this trip to the administration office to take (10 place on the Tuesday you said - was that Tuesday 29 January 1985? -- Yes, it was the Tuesday.

Now did you have a committee meeting between 27 and 29 January 1985? -- Yes, on Sunday during which committee meeting it was decided upon a person who was a speaker on behalf of the people. If my memory serves me well it was decided upon me to be a speaker there which I declined, saying I am not a resident. I am here because of the request by you people to be with you when you are together about these issues, as a result of which it was then said well, we are not going to take it further (20 that that, that is to give people designations in the committee. We will see that when we come to the offices, who will do the talking on our behalf. Then there was the question again at this meeting what do we call ourselves at the office. We then discussed it and agreed upon the name of homeseekers because the purpose of the committee was to find houses. We then decided on Silver Town Homeseekers ad hoc committee. We then started tabling our requests which we were going to put forward according to what we had on document there, what is it that we want. (30

And / ..

And what did you decide on as a result of that discussion? -- We decided on meeting on Tuesday morning at the place where we had to meet, that is the meeting place, from where we were going to proceed to the office.

How, in what form were the representations to be made?

-- Do you mean now the document?

Well yes, was there to be a document? -- What was going to happen there is we were going to go into the office, have a talk with those people there and then hand over the document to them in order to be able to discuss the contents of the (10 document they received.

Where was the document prepared? -- The Sunday when we met, that is when we decided on the name of the committee, it is when that document was prepared.

At the committee meeting? -- Yes, at the committee meeting.

Right, on Tuesday then, that is 29 January 1985, did you go to Silver Town? -- Yes, I did go there as per agreement that we meet there.

And having told them what you have decided did all the people then go to the offices, administration board offices? (20 -- Yes, that is so.

COURT: Where were these situated? -- These are in Tsakane. I would say on the western side of Tsakane.

And where is Silver Town, on which side? -- It is on the southern part of Tsakane.

Thank you. Could you just tell me approximately how many people turned up? -- Between 20 and 30 - between 200 and 300 people turned up.

MR YACOOB: And when you got to the office, to the administration offices, what happened? -- We got into the premises through (30 the / ..

the gate and sat on the lawn which was not far from the township manager's office.

And is it correct that a delegation had a discussion at those offices that day? -- Before we were invited to come into the office there, while outside we had a talk that is addressing the people present.

Yes. Now the delegation that went in finally, did it consist only of the members of the committee which had been elected two days earlier or what was the position? -- The committee plus another two nominated men who were not present (10 present during that time, that is when the committee had been elected.

Who were these two people? -- Petrus Hadebe and Christopher Msimango.

Who led your delegation? -- Mr Petrus Hadebe.

Who came to be regarded as the chairman to your committee? -- Yes.

Now you went in, presented your grievances and on what note did you leave? -- The officials whom we spoke to there told us that they did not have the powers of deciding on (20 what could be done pertaining to the complaints that were tabled before them and they gave us an assurance and the understanding that they would never again worry the residents of Silver Town until they come back to us because they had no authority whatsoever to say anything about the site and service scheme, except to say they would not compel anybody to accept it. And saying they had no control over the four-roomed houses.

Was a report made to the people after this discussion was over?

After / .. (30

-- After the discussions with the officials at the office we then reported to those who were waiting outside about what had been decided upon by the officials there but we could not go back to the community of Silvertown in general to report back to them because we were refused permission to hold an open air meeting. By this the permission was refused by the magistrate that we hold an open air meeting with the residents where we were going to make a report back.

Now did everyone then return to Silvertown?

COURT: Does it matter Mr Yacoob? Some possibly ... (10)

MR YACOOB: It does because the next ...

COURT: Some possibly went directly to their work.

MR YACOOB: Was there any violence on that day, that you heard of, or not? -- No there was no violence.

Thereafter, can you remember a day when you were woken up rather early in the morning? -- I do remember that day, it was on 12 February.

At what time were you woken up? -- At about 03h00 I was woken up by the members of the committee who came to my house.

And what were you told? -- What I was told was that the (20) police are busy picking up people at Silvertown in vans, taking them to go and sign some documents which are meant to be permits which permits were to compel them to agree to go to the site and service scheme.

And did you take any decision about what you were to do? -- Yes we decided on going to the Administration Board office to go and see those in authority there in order to find out about the reason as to why they were taking these people that time of the night or the morning.

Right, did you go to the Administration Board office? (30)

-- Yes/....

-- Yes we did go there.

And did you after speaking to somebody there return to Silvertown? -- Yes that is so.

What happened when you got to Silvertown? -- On arrival at Silvertown we found that people were already up and they were all, those up, showing interest of going to the office, that is following those who had been taken away by the police.

Yes? -- As a result of which the committee then said to the people let us come together and meet and discuss certain issues because it is too early now to go there. We have (10) been to the office, those there now, the officials there are saying they are not in charge they do not know anything, we had better come during the office hours when those who are in a position to discuss this are there. Therefore in the meantime let us sort things out then we will go there in due course.

And did the residents, including, and you, finally go to the offices of the Administration Board? -- Yes we went there.

Can you estimate about how many people went to the Administration Board offices on this occasion? -- We were quite many, 400 plus is my estimation. (20)

What happened when you got the offices of the Administration Board? -- On arrival there we found that we cannot get into the premises because the gates were closed. We therefore had to stand outside.

Yes? Did you meet with anybody while you were standing outside? -- Yes there were local constables in the premises, that is on the other side of the fence, whom we asked to call the township manager for us because we wanted to speak to him.

And what was, on what basis did you finally leave the offices of the Administration Board on that day? -- After (30) having/....

having been there for some time without having anybody to talk to us somebody who was a senior police official from the SAP who said he was Lieutenant Labuschagne arrived and he spoke to the officials in the offices there and came to us with what they were saying etcetera. He was a sort of a go between between us and the officials until he came out saying he is arranging a meeting where we are going to meet with these people.

Was a date for this meeting mentioned? -- No there. Some two days after we had been to the office we received a letter addressed to us by the mayor of Tsakane in which were were (10) being invited to a meeting to be held on 16 February.

Was that on a Saturday? -- Yes it was on a Saturday.

Did you and members of your committee, the ad hoc committee, attend this meeting? -- Yes we did attend that meeting because in fact what happened is we had been asked to draft an agenda for that meeting.

Can you remember what agenda you suggested or not? -- Yes I quite remember that.

Yes, what was the agenda to be? -- The agenda was about the action of worrying people on 12 February and also about (20) what we had agreed upon, that they would come back to us in order to inform us about the houses and the demolishing of the shacks without having a talk to us as members.

Now I just want to talk about the demolition of the shacks. On 12 February after this agreement had been reached did you accompany the group back to Silvertown or not? -- I accompanied the residents to Silvertown.

Was any damage done to any property by the returning group in your company? -- No no damage was caused by the group which was returning to Silvertown but what happened is when we (30) came/....

came to Silvertown we found that there were shacks that had been demolished.

Can you recall about how many shacks had been demolished?
-- Between seven and ten.

Now to get to the meeting of 16 February 1985. Apart from members of, you and certain members of your committee were members of the community council, the black local authority, present? -- Yes they were present.

Were members of the Board present, people who, officials of the Board present? -- Yes the assistant area director who (10) was based in Brakpan was also there.

What was his name? -- Mr Rossouw.

Were there any officials at that meeting from the Board offices in Germiston? -- No there was nobody from that office.

And what was the gist of the discussion and conclusion concerning the demolition of shacks on 12 February? -- Mr Rossouw apologised for what had happened, namely the waking up of the people at the crack of dawn, that it will never happen again and also apologised about the demolishing of the shacks, that he was sorry that that happened, and also promised us (20) that he was going to speak to the people in Germiston and put some effort about what we had asked for in an endeavour to have that done.

Now what had you asked for in terms of housing? -- We had asked for the availability of four roomed houses as it was promised that four roomed houses were going to be allocated.

Was there to be another meeting of the same sort that you attended on 16 February 1985? -- Yes there was another meeting after this one of the 16th, this was on 23 February.

And on this occasion, 23 February, was a more senior (30)
person/....

person again Mr Rossouw or what was the position? -- Somebody senior was present there, the chief director of the East Rand Administration Board, Mr Marx.

ASSESSOR (MR KRUGEL): Administration Board, Development Board?
-- Development Board.

I think that is what the witness said.

INTERPRETER: I am sorry if I said Administration.

COURT: Yes what about Mr Marx, was there any other name mentioned? -- And a Mr Du Toit who was in charge of the housing from the same office, that of Mr Marx. And a Mr (10)
Korf who was a Chief Magistrate of the Witwatersrand.

MR YACOOB: What was the gist of the discussion and the final decision at that meeting concerning four roomed housing? -- Mr Marx made it clear to us that the government took a decision that it was no longer going to build four roomed houses and then said that he was going to try to have two roomed houses built for those who are under sub-economic and those who can afford will be given the site and service scheme.

What was the attitude of the committee? -- The committee did not accept that, saying the majority of the people who (20) are staying in Silvertown cannot afford being given a site and service scheme. Secondly those people were moved there with an understanding from the promises made that they were just going to be there temporarily then houses were going to be allocated to them.

And what did Mr Marx say to that, can you remember? -- What he said was he does not accept what we are saying on behalf of the people, the community of Silvertown. He would like to be present himself and hear what the perception of the people was. (30)

Was/....

Was there any agreement that such a meeting would be held? -- Yes there was.

Now can you recall on what date this meeting was going to be held? -- Yes I still remember, this was supposed to be held on 3 March which was a Sunday at the Tsakane community hall.

And did the people gather at the Tsakane community hall on 3 March 1985? -- Yes they did.

Did Mr Marx come? -- No he did not come.

Did you then have another meeting of the sort which was held, or which had been held on 16 and 23 February 1985? -- (10) Yes we had a meeting on 9 March which was a Saturday.

Who was present at this meeting? -- Mr Marx accompanied by some of his members in the office in Germiston, the councillors and ourselves.

And what was said by Mr Marx at that meeting concerning housing? -- What he said briefly was that we must allow him some time, he is going to try from a senior body for money in order to enable himself to have houses built for us.

ASSESSOR (MR KRUGEL): Four roomed? -- Four roomed houses.

MR YACOOB: And was there any talk at this meeting about a (20) commission of enquiry? -- Yes. In fact what was said there was we must give two names of members who were going to serve in this commission of enquiry.

Were you one of them? -- Yes, I was.

What was the purpose of this committee or commission of enquiry? -- It was to investigate the complaints in which it was alleged that some people were moving into houses unlawful.

And I do not want to go into details about this commission but did you attend meeting of this committee or commission?

-- Yes I did.

(30)

And/....

And how do you recall the final decision of the committee? Were all the irregularities that you contended for found to exist or not? -- The committee found that the complaints are not existing, there were no such people. All the same made the recommendation that it put some effort in encouraging that there be four roomed houses available.

ASSESSOR (MR KRUGEL): Now whose complaints were these please Mr Mkhonza? -- These were complaints from the residents of Silvertown.

COURT: Was the basis of the complaints favouritism? -- Yes. (10)

MR YACOOB: Now after this, after you went to hearing of this commission of enquiry did you attend any other meetings with the officials of the Board and/or the councillors concerning the question of housing at Silvertown, or any of the problems at Silvertown? -- No what happened is after the commission of enquiry concluded its purpose we encountered other problems with Silvertown which resulted in us finding it necessary to have another meeting and therefore sent a telegram to Mr Marx requesting a meeting with him. That was in July.

Right, I would like to turn now please to some of the (20) unrest related ...

COURT: I am sorry I have not got clarity on this. You were asked whether you did have another meeting and the answer was no. So you sent a telegram to Mr Marx to request another meeting. Was that meeting held or not? -- No it was not held.

Yes thank you.

MR YACOOB: As your lordship pleases. I would like to turn now to the unrest related funerals which you attended. I would like to go first to the funeral of Vusi Diale which was held on 13 October 1984. How did it come about that you spoke (30)

at/....

at this meeting? -- Meeting or funeral?

At this funeral, sorry. -- After having met with the sister of the deceased who was my schoolmate she requested me to come as a speaker at this funeral.

When was the request made, can you recall? -- It was on 11 October 1984.

Did you deliver a prepared speech or did you just speak off the cuff? -- I delivered from a prepared speech.

I would like you please to have a look at this document. What is that document? -- This is the speech that I drafted (10) and typed myself which speech was delivered by me at the funeral of Vusi Diale.

My lord I am informed that the next exhibit number in the DA series is 183.

COURT: Yes.

MR YACOOB: As the court pleases, may it then go in as DA.183. Did you deliver that speech? -- Yes this is the speech which was delivered by me.

Would you please read your speech into the record please?

COURT: Why should it be read into the record? Do you want (20) the whole speech read?

MR YACOOB: Well really it is not necessary my lord. It is there on paper, that is fine. Alright. Now were you the only, is it correct that this funeral was held at the Methodist Church in Tsakane? -- Yes that is so.

Were there other speakers at the funeral? -- Yes there were.

Can you recall who they were? -- Not in particular in the sense that I can mention even the names except to say that they were people from local who at that funeral, at the time (30) there/....

there during the service had something to say.

Right. Did anyone suggest any violence at the funeral, at the church at all? -- No.

How did you, before that did you see any banners of any sort at that funeral? -- No.

How did you travel from the Methodist Church to the cemetery? -- I was driving in a car.

Can you please tell the court what happened, what incident occurred as you were approaching the cemetery? -- I noticed police and soldiers who were travelling by vehicles (10) in the premises of the graveyard.

Yes? -- The most of the people who were attending this funeral were already in the premises next to the grave in which the deceased was to be buried when I noticed that. I got off from the vehicle, hurrying to get to where the deceased was being buried, that is next to the grave in which he was being buried. Before reaching the graveside some teargas canisters were shot at the place where the burial was taking place. People were scattered as a result of that and went back to next to the grave again because the coffin was not (20) yet even lowered into the grave. There was some waiting for a short while, the reason being that the minister in charge of the service had to run away as a result of the teargas. On his return the service that was held was completed, the coffin was lowered down into the grave and the filling of the grave started.

Yes? -- After having finished the filling of the grave teargas was shot again, people ran away, scattered all over the place there. I also ran for my car that I had parked there in order to leave. At that time bullets were also being fired (30)

at/.....

at that stage while people were running away. I do not know whether to call them buckshots.

Now did you then go to the home of the deceased? -- Yes we went to the home of the deceased.

Did you stay there for long? -- No I was not long there because on my arrival I found that there were some youngsters who were shot with some small bullets in their bodies. I therefore took them to Dunnotar hospital.

Right, I do not want you now to go into the details of all the places where you took them but did you ensure that (10) they had medical treatment finally? -- Yes.

I would now like to go please to the mass funeral. Now, I am sorry my lord I will go to the mass funeral a little later on. Did you attend the funeral of one Andries Raditsela?

COURT: Well what came first, the funeral of Andries Raditsela or the mass funeral?

MR YACOOB: No my lord I first ...

COURT: I am asking the witness. -- First Andries Raditsela's funeral.

MR YACOOB: As my lord pleases. Did you go to this funeral? (20) -- Yes I did.

Were there banners at this funeral? -- Yes there were banners.

COURT: Do you know when this funeral was of Andries Raditsela? -- It was on a Wednesday. If I am not mistaken it was 13 May 1985.

MR YACOOB: Thank you my lord. And what banners did you see there, that you can recall? -- Banners of workers unions.

Did you see any UDF banner there? -- No.

COURT: Were there only banners of workers unions? -- Yes (30)

those/....

those were the banners that I saw, that is of the workers union.

MR YACOOB: I would like to now go to the mass funeral, can you recall when this funeral was held? -- This was held on a Saturday 18 May 1985.

Now were you part of a committee which arranged the funeral? -- Yes I was.

What was this committee called, can you remember? -- Yes, Tsakane Crisis Committee.

Can you recall how it came about that you became part (10) of this Tsakane Crisis Committee? -- Yes I can recall that.

What happened? -- There was a meeting that was called by the clergymen in Tsakane which meeting was inviting the residents of Tsakane in general, everybody there. I therefore as a resident of Tsakane also attended the meeting.

What categories of people were present at this meeting, can you tell us? -- Businessmen, women's societies, taxi association members, teachers and the youth, including the youth and the residents, community in general.

Were you, did you become part of the crisis committee (20) at that meeting or at some other meeting? -- I did not become a member of the committee there at this meeting but as things went on I ended up being a member of this committee.

Can you recall whether there were any representatives of the UDF who were part of this crisis committee? -- No.

COURT: What was the purpose of this committee? -- The purposes of this committee was to assist the residents in burying those residents who were killed as a result of the actions of the hostel inmates actions which happened in May.

MR YACOOB: Now to go to the funeral itself were you the (30) master/....

master of ceremonies at the funeral? -- Yes I was.

COURT: Now was this a joint funeral of eight, of eight deceased? -- Yes.

And were these scholars? -- No these were grown up people, parents.

No youths? -- There were no youths except to say that there was one of the deceased who was a young man whom I estimate to have been about 23, that was the youngest of the dead people.

Yes, and you say they had been killed by the hostel (10) dwellers? -- Yes. That is so.

MR YACOOB: Were you the master of ceremonies at ...

ASSESSOR (MR KRUGEL): Yes he was.

MR YACOOB: Oh as my lord pleases. How many speakers were there, can you recall? -- There were quite many but not exceeding ten.

Can you remember any of them? -- I remember a woman who spoke on behalf of the women's organisation known to me as Aunt Miriam. Of those who spoke there as speakers she is the only one I can say I remember. (20)

Do you remember any other organisations being represented by speakers? -- Yes.

Yes, what organisations' speakers were represented there? -- Womens group from Silvertown and a speaker from Tsakane Youth Congress.

Yes any other organisation that you can remember? -- And a speaker from the Tsakane branch of COSAS.

Now can you recall today specifically what each of the speakers said? -- I would not say that I remember each and every one's speech but what I can say is the gist of what (30) they/....

they were talking about there in the address was the action of the hostel inmates in what they did towards the residents of the township.

Was there ... -- They were disapproving of their action in fact.

Was there any encouragement of violence at that funeral at all by any of the speakers? -- No there was no such a talk.

Did you see any banner at the funeral, at this funeral, which had on it either a hammer and sickle or an AK 47 rifle?

-- No I did not see that. (10)

Did, I am sorry my lord, have you had any dealings at all with the UDF? -- No.

COURT: Are you leaving this mass funeral now?

MR YACOOB: Yes my lord.

COURT: I am still at a loss. Why were eight people killed? Was this a running battle in Tsakane? -- There was no battle or fighting between the hostel inmates and the residents of Tsakane but what happened is this that the night of 6th/7th, in the morning of the 7th when we got up dead bodies were found which were said to have been killed by the hostel dwellers. (20)

MR YACOOB: Can you throw any more light on the circumstances as you know them, or not? -- Yes I can elaborate on that.

Yes, please go ahead. -- It was the evening of 4 May when I came to hear about a fight which had taken place between the hostel inmates and the township, some few township residents. This had taken place in the beerhall, that is situated in the hostel. And then as a result of that the hostel inmates, the dwellers, then started attacking all the nearby houses of the township by breaking the window panes.

ASSESSOR (MR KRUGEL): Still on the 4th? -- Yes that is (30)

still/....

still the evening of the 4th. How I got this is because when I arrived home that evening I found that the windows of my house were also broken in that attack. The Sunday morning when we got up, that is the 5th, I noticed that people were in small groups discussing the incident of the 4th, namely the breaking of the windows during the attacks. We as people who live not far from the hostel were very much worried because we knew about the inmates of the hostels who were even taking part in the local sports, namely soccer, for instance soccer association in Tsakane and this worried most of us because now if that was (10) the attitude of those people that is the main worry we were worried about.

MR YACOOB: Alright. I would like you now please to just to clear up a few more things. Did the UDF have anything to do with ...

COURT: I am sorry now, I have now got clarity now. So this is now Sunday morning, you see people in small groups discussing this incident. Did anything else happen between the Sunday morning and the night of the 6th, on 7 May? -- Yes.

Yes? -- During the same Sunday in the afternoon there (20) was some confusion between the hostel dwellers and the residents of the township, those living near the hostel. There was some fighting in the sense that there was some throwing of stones which was going on between them. Again later that Sunday there was a report that somebody, one of the residents of the township, was killed again. The late evening of the Sunday everything was over, the Monday morning everybody went to his place of employment knowing that everything has been over now, there is nothing happening. The Tuesday evening on arrival at home I got a report that two hostel dwellers were killed. (30)

At/....

At that time when I got to know about this report the atmosphere in the township was tense because there was a rumour which said that the hostel dwellers are coming out of the hostel to attack anyone they come across in the township of Tsakane. It was very bad that night because in fact what happened is the residents, that is the dwellers of the hostel, did come out to attack the residents of Tsakane. It was then after that night of that incident that the following morning dead bodies were found.

Alright. -- That is the circumstances. (10)

Yes, thank you.

MR YACOOB: Thank you my lord. Did the UDF have anything to do with your ad hoc committee? -- No.

Were you a member of any affiliate of the UDF? -- No.

Thank you my lord, I have no further questions.

KRUISONDERVRAGING DEUR MNR JACOBS: Sedert wanneer het u in Johannesburg begin skoolhou? -- In die begin van hierdie jaar in Maartmaand.

Hierdie jaar? -- 1988.

En in 1984/85 waar het u toe skoolgehou? -- Ek het vir 'n(20 fabriek gewerk in daardie jare, ek het nie onderwys gegee nie.

En in 1985? -- Ek het my werk bedank om en by die einde van 1984 so in die jaar 1985 was ek werkloos gewees.

Laat ek u net goed verstaan. Op die stadium toe u betrokke geraak het by hierdie ad hoc komitee toe was u nie 'n onderwyser nie?-- Ek is 'n onderwyser wat gekwalifiseerd is. Ek bly 'n onderwyser. Ek het net nie onderwys gegee nie.

U was nie 'n onderwyser wat onderwys gegee het nie? -- Ja, dit is so.

HOF: Wel, ek het altyd gedink daar is 'n tekort aan (30
onderwysers/..

onderwysers. Waarom was u in 1985 werkloos? -- Ek weet nie of ek nou vir u die geskiedenis sal moet vertel sodat u kan verstaan wat die omstandighede was, hoekom dit so was nie?

Wel, kan u dit miskien in twee sinne sê? -- In 1979 het ek onderwys gegee. Ek het toe gevind dat die salaris wat ek daar kry was te min gewees want ek moes gebruik gemaak het van 'n trein as vervoer en dit toe vergelyk met die fabriek se belonings wat ek gevind het 'n bietjie beter was in vergelyking met wat ek kry. Met die gevolg het ek toe bedank en by die fabriek gaan werk het. (10

U werk toe in 1979 by die fabriek? -- Nee, ek het bedank einde 1979 en toe by die fabriek begin werk in die jaar 1980 tot en met 1984.

Maar my vraag was in 1985. U is 'n gekwalifiseerde onderwyser. In 1985 was u werkloos. Waarom? -- Die omstandighede wat veroorsaak het dat ek my werk bedank het in 1984 was eintlik 'n ding wat ek nie beplan het nie, met die gevolg ek was nog maar van voorneme om terug te gaan na die fabriek toe dat ek daar werk gaan kry, dus was ek nog nie van voorneme om terug te gaan na die onderwys toe om weer onderwys te gaan gee nie. (20

MNR JACOBS: Vir hoe lank in 1985 was u werkloos gewees? -- Die begin van 1985 tot ek in hegtenis geneem is vir aanhouding met die "state of emergency" in Julie 1985.

O, was jy aangehou weens enige aktiwiteite van jou in Julie 1985? -- Ek weet nou nog nie waarom ek aangehou was nie.

En al hierdie tyd van die begin van 1985 - wanneer het jy presies bedank, laat ons net dit kry, by die fabriek? -- In Novembermaand 1984.

Die begin? -- In die middel van Novembermaand. As ek reg is dit was op 20 November. (30

En / ..

En vir al hierdie tyd het jy net daar in die lokasie of in die woonbuurt Tsakane rondgegaan sonder dat jy enige werk gehad het? -- Ek was 'n lid van die komitee van "Care of the Aged".

Ekskuustog? -- Ek was 'n lid van 'n komitee wat bekendstaan as "Care of the Aged". Tsakane Care of the Aged.

Care of the Aged? -- Ja. So ek het nie net daar gesit en niksdoen nie. In daardie tyd wat ek werkloos was, was ek by dié behulpsaam.

Maar jy het nie gewerk nie. Dit is my punt wat ek (10) gemaak het, jy was al die tyd werkloos. -- Ek het geld gehad want toe ek bedank het daar al my geld van Novembermaand het ek gekry en ek het nog die "benefits" van my gehad wat aan my betaal was, so ek het geld gehad.

En in al hierdie tyd het jy maar daar in Tsakane rondbeweeg? Jy het nie by jou huis gesit al hierdie tyd nie? -- U moet verstaan dat die fabriek sluit in Desembermaand so daar was geen manier waarop ek werk kon gaan soek het, want die mense het gesluit.

Meneer, antwoord net my vraag. In hierdie tyd het jy (20) daar in Tsakane rondgeloop wat jy werkloos was, jy het in die hele gebied daar op en af baie beweeg. -- Ek het gehelp soos ek gesê het by die komitee van "Care of the Aged". Ek het nie daar sommer net rondgeloop sonder om iets te doen nie. Ek was behulpsaam met die invordering van fondse.

Jy het baie rondbeweeg in die gebied vanaf November 1984 totdat jy in Julie 1985 aangehou is, is dit reg? -- Ek het hier gepraat van die kommissie van ondersoek wat gedurende die week gesit het. Ek het nie tyd gehad om rond te loop nie want ek moes dit bygewoon het tot dit afgehandel is in Aprilmaand (30

HOF / -.

HOF: Is dit 'n geleë tyd om te verdaag?

DIE HOF VERDAAG VIR MIDDAGETE/ DIE HOF HERVAT

LAWRENCE VIKINDUKU MKHONZA, nog onder eed (deur tolk) -

VERDERE KRUISONDERVRAGING DEUR MNR JACOBS: Sedert November ten minste tot Januarie of Februarie was jy aktief gewees in die rondbeweeg in Tsakane? -- Nee, ek was nie.

Was jy behalwe om 'n lid te wees of op die komitee, die ad hoc komitee van Silver Town te wees, het jy op enige ander organisasies gedien? -- Ja, president van die "Eastern Transvaal Softball Federation". (10

Ja en nog? -- En ek was 'n lid van die Tsakane "Care of the Aged". Dit is al.

Nou wat van die Tsakane Parents/Student Committee? Jy was tog lid daarvan gewees? -- Nee, ek was nie 'n lid daarvan nie.

Jy was die ondervoorsitter gewees stel ek aan jou, meneer. -- Nee, dit is nie so nie.

En jy en Abel Mnisi het die organisasie gedoen om hierdie liggaam tot stand te bring in Tsakane? -- Nee, nie in Tsakane nie. Daar was nog nooit so 'n organisasie gewees wat bekend-(20 staan as "parents/students organisation" nie, of "committee" nie.

Is jy seker daarvan? -- Ja, ek is seker daarvan.

Want jy sien, jy het as afgevaardigde van hierdie liggaam Soweto toe gegaan na die Ipelegensentrum in Soweto waar daar 'n ad hoc vergadering gehou was van al die "parents' committees". -- Nee, dit is nie korrek nie. Ek was wel te Ipelegeng gewees. Ek het dit bygewoon nie omdat ek enige komitee daar gaan verteenwoordig het nie.

Watse vergadering het jy daar bygewoon? -- Dit is waar (30
die / ..

die skoliere se probleme bespreek was.

Was dit 'n vergadering van verteenwoordigers van ouer/studentekomitees van die verskillende plekke af aan die Oos-Rand en aan die Rand? -- Ek erken dat ek wel daar was maar in Tsakane was daar nie 'n liggaam gewees wat bekendstaan as "parent/student committee" nie.

As u my vrae antwoord gaan ons gouer klaarkry. Ek weet nie hoekom ontwyk u my vraag en hoekom antwoord u nie my vraag nie. Sê vir die hof hoekom wil u nie my vraag antwoord nie. -- Ek het mos 'n antwoord gegee. U sê ek was 'n afgevaardigde (10 van die "parents/students committee" om die vergadering by te woon. Ek sê ek was nie. Ek erken dat ek wel die vergadering bygewoon het as 'n persoon maar nie dat ek enige iemand daar gaan verteenwoordig het nie. As u wil weet onder watter omstandighede ek myself bevind het daar by die vergadering sal ek u kan sê.

HOF: Kan u my net sê, ek het nog nie duidelikheid nie. Is dit nou 'n vergadering gewees van verteenwoordigers van - vergeet nou van uself en van Tsakane - van verteenwoordigers van "parents/students committee" of "organisations"? -- Ja. (20

En wanneer was dit gehou? -- In Desembermaand was dit gewees al kan ek nie die presiese datum onthou nie.

Maar van watter jaar? -- 1984.

Ja, dankie.

MNR JACOBS: Ek sal jou help hoewel jy netnou goed was met datums. Dit was 28 Desember 1984. -- Ja.

Wat is daar bespreek op daardie vergadering? -- Wat daar bespreek was, was oor die skoliere wat nie meer skool toe kon gaan nie en daardie besprekings was oor wat is die rede daarvoor.

Was daar besprekings oor studenterrade van skole? -- (30

Dit / ..

Dit was ouers gewees wat verteenwoordig was, daar was nie studente gewees nie. So die mense wat daar gepraat het hieroor was ouers gewees. 'n Ander ding wat ek miskien kan noem is die vergadering was oop vir enige ene, dit wil sê die gemeenskap was welkom om dit by te woon.

Dan gaan ek my vraag weer herhaal aan jou. Was die hele vraagstuk van studenterade bespreek op hierdie vergadering, ja of nee? -- Dit was bespreek.

HOF: Dit is nou die SRCs? -- Ja, die SRCs.

MNR JACOBS: En was dit daar toe eenparig besluit gewees dat (10
K1365 die studenterade met 'n konstitusie wat deur die departement van onderwys opgestel word is nie aanvaarbaar nie? -- Dit was wel bespreek daar naamlik die SRCs en die grondwet wat van gepraat word wat die goewerment voorgestel het maar daar was geen resoluëie daaromtrent geneem nie, of dit nou aanvaar word of nie behalwe dat dit net in die algemeen bespreek was.

Was dit nie bespreek dat dit verwerp word daardie van die departement nie en hulle wil 'n studenteraad hê wat hulle sê wat hulle self kies op hulle eie konstitusie? -- Nee, dit was nie. (20

Watter ander probleem is nog bespreek? Was onderwys, selfs die vakke wat gekies moet word en die beheer oor vakke, was dit bespreek daar? -- Nee, dit was nie bespreek nie.

Wat was anderste bespreek? Net die studenterade? -- Ja, die studenterade was bespreek.

Wat nog? -- 'n Ander ding wat genoem was daar was die oorsaak van die wegbly van die kinders van die skool af wat verskil het van area tot area. Dit was genoem deur verskillende komitee wat vanaf die verskillende areas af gekom het.

Het enige iemand die kant van Tsakane gestel op (30
daardie / ..

daardie vergadering? -- Ja.

Wie? -- Ek het dit gedoen.

Goed, nou wat was die oorsake van Tsakane se wegbly van die skool af wat jy gestel het op 28 Desember 1984? -- In my toespraak het ek die volgende gesê dat die rede vir die skoliere te Tsakane dat hulle nie meer die skool bygewoon het was na aanleiding van die begrafnis van Vusi Diale. Dit beteken dat ek sê dat na daardie begrafnis die polisie het die skoolgronde patrolleer en dus die skoliere was toe bang gewees om skool toe te gaan as gevolg van die feit dat die polisie se teenwoordigheid baie was.

Het jy gesê wat was die studente se eise in Tsakane? -- Ek het nie gesê wat die skoliere se eise was nie.

Hoekom nie? -- Omdat daar geen eise was deur die skoliere wat openbaar is dat dit die eise is wat te doene het met onderwys nie.

Is u seker daarvan, meneer? -- Ja.

Want u sien in u toespraak op die begrafnis van Vusi sê u anderste. Op bladsy 2 daarvan van BEWYSSTUK DA.183, daar op bladsy 2 die heel eerste sin sê u: "Vusi's real offence is (20 that he has dared to stand up for truth and students' demands". Nou vertel vir ons vir watter "demands" het Vusi opgestaan wat veroorsaak het dat hy gedood is? Of soos jy dit hier gestel het, waar hy ekstremistiese gevaar getrotseer het.

HOF: Buitengewone persoonlike gevaar.

MNR JACOBS: Dankie, edele. -- Moet ek nou antwoord daarop?

Ja, jy moet antwoord. Ek het jou dan gevra. -- Een van die klagtes wat hulle oor gekla het, dit is nou Vusi en die ander skoliere in Tsakane was dat die polisie Tsakane as 'n woonbuurt heeltemal moet ontruim.

(30

So / ..

So is dit.. -- Dit is een van die (gelyk) Verskoon my, dit is een van die eise wat hulle gestel het.

Kom ons kry nou net duidelik. Jy sê "hulle" gestel het. Wie is die "hulle" wat dit gestel het? -- Die skoliere van Tsakane.

Van enige spesifieke skool of van baie ander skole? -- Dit was 'n eis van al die skoliere in Tsakane. Destyds het Tsakane net een sekondêre skool gehad. Die primêre skole sal ek nie spesifieke een betrokke was nie maar wat ek wel in die algemeen kan sê is dat hulle wou ook nie die polisie se (10 teenwoordigheid gehad het nie.

Al die skole het daardie eis gestel? -- Ja.

Goed, dit is nou een. Die een eis wat u sê hulle geëis het is dat die polisie moet die woonbuurt ontruim. Wat was die ander eise? -- Dat hulle daar 'n komitee wil hê wat deur die skoliere aanvaar word.

Watse komitee? -- SRC komitee.

Was dit daar gestel deur Vusi se skool en al die skole daar in Tsakane? -- Al was Vusi nie meer op skool in Tsakane nie hy was nogtans 'n skolier waar hy was. Ek aanvaar dat (20 hy 'n skolier was dus neem ek aan dat al die skoliere wat net skoliere is in Tsakane het ook bygedra tot hierdie eis.

HOF: Dus dit 'n algemene eis deur al die skoliere? -- Ja, dit is so.

MNR JACOBS: Goed, wat is die volgende eis? -- Dit is die wat ek van weet.

Maar was daar nie 'n eis gewees oor die ouderdomsbepkering wat gestel is vir skoolbywoning nie? -- Ek sal nie kan sê nie want ek het eers daarvan begin hoor gedurende die jaar 1985.

Was daar nie eise gestel in daardie tyd omtrent (30

handboeke / ..

handboeke of teksboeke soos dit genoem word nie? -- Nee, dit weet ek nie van nie. Dit wat ek nou net genoem het is die enigste eise wat ek van bewus was.

Waarvoor Vusi opgestaan het? -- Is dit nou 'n vraag of is dit net kommentaar?

Ja, dit is my vraag. Waarvoor Vusi ook opgestaan het? -- Al die skoliere ingesluit Vusi.

Nou hoe weet jy dat Vusi daarvoor opgestaan het? -- Ek aanvaar Vusi as een van die leerlinge in Tsakane en dit was gewees dat Tsakane se leerlinge dit as 'n eis stel en omdat (10 ek Vusi aanvaar het as een van die leerlinge in Tsakane kan dit wees dat dit deur iemand anders gesê word, maar omdat hy ook 'n leerling is van Tsakane aanvaar ek dit dat hy dit ook so aanvaar het as 'n leerling van Tsakane. Nie noodwendig dat ek sê Vusi dit pertinent self geopper het nie.

Maar dit is wat jy hier sê in die toespraak daar aan die mense. -- Hier praat ek van 'n oorledene, 'n kind wat eintlik 'n kind was van sy ouers. Hier het ek hom gepraat deur te sê dat hy ook 'n bydrae gehad het, nie noodwendig bedoel het dat hy eintlik 'n leier was van die gebeure daar nie maar dat hy (20 darem ook bygedra het as 'n leerling deur saam te staan, dit wil sê verenig met die leerlinge wat dit geopper het as 'n eis.

Hoekom meld jy nou leier spesifiek? -- Dit noem ek want na sy dood, dit is Vusi se dood, het dit begin bekend word dat hy 'n leier was onder die skoliere en ons ken Vusi as 'n skolier iewers nie in Tsakane nie en ook nie as 'n leier nie.

So hy was 'n leier? Hy was bekend as 'n leier daar in Tsakane? -- Dit is wat gesê was na sy dood.

Ja, en hy was 'n leier want hy was die voorsitter van die COSAS-tak in Tsakane gewees? -- Toe Vusi dood is was COSAS (30

nog / ..

nog nie eens bekend in Tsakane nie.

Jy sê dat in Tsakane het niemand geweet dat daar so-iets is soos COSAS nie? -- Daar is ses kinders by ons huis wat nog op skool was. Indien daar iets soos COSAS by die skole was sou hulle my daarvan gesê het, dus sou ek geweet het daarvan.

Jy sê COSAS was nie bekend in Tsakane nie, is dit wat jy sê? -- Ja.

Maar dit is mos nou 'n belaglikheid. Hoe kan jy nou sê wat die mense in Tsakane weet of nie weet nie? -- Dit is omdat ek sê as die kinders by die huis, my broers byvoorbeeld, (10 nie weet van COSAS nie wat te doene het met die mense op skool niemand anders dan wat nie op skool is sal daarvan weet nie.

Het jy van COSAS geweet daardie tyd? -- Ja, van koerant-berigte se inligting het ek.

Nou hoe het Vusi opgestaan omtrent hierdie regte dat hy dan daar doodgemaak is? Wat het hy gedoen? -- Ek sal nie sê dat hy opgestaan het vir die regte nie maar wat ek eintlik hier sê is dat hy geskiet is terwyl hy in die geselskap was van ander skoliere.

U sê hy het nie opgestaan vir regte nie, maar dit is (20 dan presies wat jy hier sê? -- Hier bedoel ek nie dat Vusi het opgestaan as 'n persoon vir die regte nie. Ek sê Vusi saam met die ander wat leerlinge was het opgestaan, maar in hierdie geval verwys ek na hom as 'n enkellopende persoon.

Sê bietjie vir die hof hoe het Vusi en hierdie ander mense hulle eise vooraf bekendgemaak? -- Vir my om dit te weet het ek van my broer gehoor wat op skool was, wat die verlange van die skoliere was, naamlik dat hulle wou gehad het dat daar SRCs moet wees.

Was dit bespreek op vergaderings of hoe? -- Nee, ons (30

het / ..

het daarvan gepraat by die huis.

Maar was dit nie algemeen bekend by die ouers gewees wat was die kinders se probleme, wat wou hulle hê en wat was hulle eise nie? -- Dit was eers daar om en by die einde van Oktobermaand gewees dat dit bekend geword het aan die ouers wat die eise van die leerlinge was. Dit wil sê na die vergadering wat in die gemeenskapsaal gehou was.

Watse vergadering praat jy nou van? -- Dit is die vergadering wat ek van praat wat ek ook deel gehad het om te organiseer dat dit daar in die saal gehou moet word, omdat ek alreeds (10 gewet het wat die skoliere se probleme was en dit moet oorgedra word aan die ouers.

So het jy 'n vergadering gaan reël in die gemeenskapsaal sodat die skoliere se probleme oorgedra kan word aan die ouers? -- Ja.

Hoe het dit gekom? Met wie het jy die organisering van hierdie vergadering gereël, met watter ander instansies of liggame of persone? -- Soos ek alreeds vroeër gesê het daar is ses ander kinders by die huis wat op skool was. Toe ek gesien het dat dinge nou verder gaan het ek besluit om 'n (20 predikant te gaan sien van die Anglikaanse kerk waar ek hierdie probleme met hom gaan bespreek het, en toe die voorstelle bereik het.

Watse voorstelle? -- Die voorstelle wat ek van praat is toe ek by hierdie predikant gekom het sê ek vir hom kyk, ek weet nou wat die probleme van die kinders is hoekom hulle nie meer skool toe gaan nie en ek sien die ding gaan verder. Hoe sal dit wees as ons 'n vergadering hou van die kinders laat ek aan die ouers verduidelik wat ek gehoor het wat die probleme is en wat veroorsaak dat die kinders nie meer skool toe (30 gaan / ..

gaan nie. Dit was my voorstel wat ek gemaak het aan hierdie predikant.

HOF: Wie was die predikant? -- Rev Ntsaere.

MNR JACOBS: Het Abel Mnisi ook gehelp met die organisering van hierdie vergadering? -- Nee.

Maar jy het maar net van twee van die kinders se probleme geweet sover ek weet, wat jy vir die hof hier van vertel het? -- Net twee kinders?

Net twee van die kinders of van die leerlinge se probleme.

HOF: Net twee probleme of twee kinders? (10

MNR JACOBS: Twee probleme.

HOF: U het net van twee probleme geweet. -- Ja, dit is so.

MNR JACOBS: Nou jy sê jy het geweet wat hulle probleme is. Hoe het die twee probleme nou veroorsaak dat hulle nie skool toe gaan nie? -- Die vraag is nie vir my duidelik nie.

HOF: Hoe is dit dat die skoleboikot veroorsaak is deur hierdie twee probleme van die kinders? -- Ek weet ook nie want ek is nie 'n skoolier nie maar dit is aan my genoem as die oorsaak van die boikot van skole volgens wat hulle my sê.

MNR JACOBS: Kan ek net duidelikheid kry. Van hier van (20 Oktober af, sê aan die begin van Oktober, ten minste hier van 2 na 4 Oktober tot die einde van daardie jaar het die kinders die skole geboikot. -- Die boikot van skole het eintlik begin op die volgende dag na Vusi geskiet was.

En geduur tot die einde van die jaar? -- Verskoon my die gebruik van die woord was bietjie verkeerd gebruik hierso. Dit was na 'n paar dae wat Vusi geskiet was dat die skoleboikot begin het waar mense kon sien dat kinders wel skool toe gaan maar dit is nie meer soos dit normaal was nie, dat die bywoning so beskrywe kan word nie. (30

HOF / ..

HOF: Bedoel u daar was 'n klasboikot en hulle het wel skool toe gegaan of bedoel u net 'n gedeelte van die kinders het na die skool toe gegaan? -- Wat ek daarby bedoel is dat 'n gedeelte van die kinders het skool toe gegaan en die ander gedeelte het nie skool toe gegaan nie.

En die deel wat gaan, het hulle klasse bygewoon of het hulle buite gesit? -- Dit sal ek nie kan sê nie. Al wat ek geweet het is daar is kinders wat skool toe gaan soos byvoorbeeld my broertjie die het skool toe gegaan met die uniform maar hy sal nou nie weet of hulle die klasse geboikot het (10 of wat gebeur het by die skool nie.

Kan ek dit aan u so stel. Was daar sekere laerskole wat wel normaal gefunksioneer het en die hoërskole het nie gefunksioneer nie? -- Die primêre skole het skool toe gegaan normaal tot op 'n stadium soos ek al gesê het, dat 'n gedeelte van die hoërskool skoliere skole toe gegaan het waar almal nou besluit het dat hulle nie meer skool toe gaan nie.

Dankie.

MNR JACOBS: En dit het geduur tot die einde van die jaar. Nadat hulle besluit het niemand gaan nou meer skool toe nie (20 het dit geduur tot die einde van die jaar? -- Nee, dit het nie so geduur vir die hele jaar nie want na die vergadering wat ons met die ouers gehad het, het al die kinders teruggekeer skool toe insluitende die hoërskole en die primêre skole.

Ek sal nou daarby kom ek wil net sekerheid oor 'n ander punt van jou vra. Het jy kennis gedra of die departement van onderwys skole gesluit het na die boikotte daar begin het? -- Nee, die skole het aangegaan want die skoliere het aangegaan met die skool tot hulle eksamen geskryf het. Niks was gesê van daardie aard dat die skole gesluit word nie. (30

Nou / ..

Nou die vergadering wat daar gehou was op jou aandrang en jou inisiatief gehou was, het jy van die skoliere uitgenooi om as sprekers op te tree by daardie vergadering? -- Die vergadering soos ek gesê het was bedoel dat ons met die ouers dit moet bespreek so daar was geen skoliere wat genooi was om die vergadering by te woon nie.

Dit was nie nodig vir die skoliere om vir ouers te kom vertel kyk, dit is ons probleme nie? -- In die verloop van die vergadering daar het dit duidelik geword dat teenwoordig daar tussen die gehoor was jeugdiges, maar wat ek hier wil sê (10 is dat hulle was nie genooi nie.

HOF: Maar het hulle gepraat? -- Ja, daar is van die jeugdiges wat gepraat het.

En hulle griewe gestel? -- Ja, hulle het griewe gestel.

MNR JACOBS: Wat is die griewe wat hulle toe daar genoem het? Was dit meer as hierdie griewe wat jy genoem het? -- Ja, daar is nog 'n ander ene wat hulle genoem het by hierdie vergadering, dit is behalwe die twee wat ek alreeds van gepraat het.

Wat is dit? -- Dit is die skryf van die eksamen deur die matrikulante in daardie tyd. (20

HOF: Hulle wou nie skryf nie? -- Nee, hulle wou geskryf het. Nee, wat hulle gesê het was dat as gevolg van die feit dat hulle nie altyd op skool was nie is hulle dan nog nie gereed om eksamen te skryf nie. As ek mag voortgaan?

Ja. -- Die vergadering se antwoord daarop aan hulle was dat hulle moet teruggaan na die hoof van die skool toe en dit aan hom noem as 'n probleem wat hulle het aangaande die skryf van die eksamens dat hy dan kan sien hoe hy dit kan oplos.

MNR JACOBS: Maar het julle as ouers, of die ouers daar dan nie besluit om dit self op te neem en met die hoof te gaan (30

praat / ..

praat nie? -- Nee.

Was die bedoeling dan nie dat julle die kinders nou moes help nie? -- Dit was ons bedoeling gewees ja, om die kinders te help, maar wat hierdie probleem betref die het net 'n klompie kinders betrek. Ons hoofdoel daar was oor 'n probleem van al die kinders sonder om 'n uitsondering te maak van watter standerd die kind in is. Dat die kinders net teruggaan skool toe.

HOF: Kan ek net hier 'n ding vra? Ek kan begryp dat die hoërskole SRCs wil hê maar was dit so dat die laerskole SRCs wou hê? -- Van die twee probleme wat daar bestaan het die (10 laerskole, dit is die primêre skole en die laerskole se probleem was oor die teenwoordigheid van die soldate daar. Ek kan nie onthou dat hulle iets te sê gehad het aangaande die SRCs nie.

Dankie.

MNR JACOBS: Was daar nie dan ook by die klagtes wat ons - die drie wat ons nou het, dan nog 'n verdere een dat studente wat tydens hierdie onluste aangehou is, dat hulle moet vrygelaat word nie? -- Ja, daar was so-iets.

Ja, so dit was ook nog 'n eis van die kinders gewees nê? -- Ek sal nie sê dat dit net die kinders was nie want selfs (20 die ouers het daarvan gehou dat die kinders vrygelaat moet word.

Was daar baie kinders wat aangehou was weens aktiwiteite gedurende die onluste? -- Volgens my inligting was hulle nie baie nie.

Wat sou u sê is nie baie nie - 20, 100? -- Minder as 10.

Was 'n verdere eis wat die kinders gestel het nie dat die onderwysers ook moet ophou om die skooldogters te molesteer nie? -- Ek onthou nie dat ek so-iets gehoor het nie. As hulle dit gesê het miskien hulle het dit agter my rug gesê maar as voorsitter daar het ek nie daarvan bewus geword nie. (30

Nou / ..

Nou toe die kinders hulle griewe, die skoliere hulle griewe gelug het, het hulle nie daar ook gesê hulle maak beswaar teen die lyfstraf, die geweldige lyfstraf wat hulle toegedien word nie? -- Nee, ek onthou nie.

En oor boeke? -- Dit onthou ek ook nie of hulle dit genoem het nie.

Dit is heeltemal moontlik dat hulle dit genoem het maar jy het nou net vergeet daarvan? -- Ek onthou nie dat dit genoem is nie.

Nou goed, wat het julle toe nou daar besluit wat gaan (10 julle doen omtrent die griewe van die kinders, die eise wat hulle daar stel? -- Die skoliere het aan ons belowe en 'n waarborg gegee aan ons dat hulle teruggaan skool toe. Nou ja, nou is daar geen rede vir ons om te dink wat gedoen moet word oor die griewe of die eise wat deur die kinders gestel word nie.

HOF: Wanneer het hulle hierdie belofte gemaak? -- By hierdie vergadering wat gehou is om en by die einde van Oktobermaand.

Maar hoe kon hulle die beloftes maak? Daar was geen verteenwoordigers van die skoliere nie? -- Dit is die waarborg wat hulle ons gegee het. Hulle het ons 'n waarborg gegee (20 dat hulle skool toe sou gaan.

Kyk, u verstaan my vraag goed. U is nie 'n onintelligente man nie. Hierdie was 'n vergadering van ouers sê u. Daar was toevallig 'n paar jeugdiges in die saal en van hulle het gepraat. Hoe kon u by hierdie vergadering van die ouers 'n waarborg kry van die skoliere dat hulle sou teruggaan skool toe? -- Na die waarborg wat ons gekry het op die belofte wat gemaak is deur die skoliere dat hulle sal teruggaan skool toe by hierdie vergadering, teenwoordig daar was nog 'n onderwyser wat gesê het dat hulle alles in die magte wat hulle het sal doen om die (30

kinders / ..

kinders behulpsaam te wees dat hulle in die skool moet wees en bydra tot die oplossing van die kinders se probleme wat hier bespreek word as griewe.

Nou lei ek dan van u antwoord af dat daar verteenwoordigers van die kinders wat namens hulle kon praat en namens hulle ondernemings kon gee, op die vergadering was? -- Nee, die jeugdiges wat ek van praat wat hier by die vergadering teenwoordig was, was skoliere, nie lede van die komitee wat eintlik die gesag gehad het oor die skoliere nie, maar..

Watter komitee? -- Was skoliere, nie lede van die komitee nie. (10

Ja? -- Maar hulle het dinge gesê wat ons laat aanvaar het dat dit die houding is van die skoliere om terug te gaan skool toe.

Ja?

MNR JACOBS: Nou moet ons dan aanvaar dat sommer so het die leerlinge hulle eise abandoneer, laat vaar? -- Soos ek alreeds gesê het op die beloftes wat hulle vir ons gegee het, wat ek weet is dat hulle wel skool toe gegaan het. Of hulle nou besluit het om hierdie eise van hulle te los of wat die posisie is sal ek nie verder kan sê nie, maar wat ek wel kan sê is dat hulle skool toe gegaan het. (20

Nou die ouers self, het hulle nie besluit wat gaan hulle nou doen omtrent die klagtes van die kinders om dit te probeer oplos van hulle kant af nie? -- Soos ek gesê het die kinders belowe dat hulle teruggaan skool toe en die ouers sê toe - een ouer sê hulle sal polisiestase toe gaan, met die polisie daar gaan onderhandel dat die polisie daardie kinders wat in aanhouding is moet vrylaat sodat hulle ook skool toe kan gaan. Dit is al wat gesê is want dan is hierdie ding, die (30

moeilikheid/..

moeilikeid bietjie ligter as die kinders besluit het om skool toe te gaan.

Was die probleem met die kinders sê jy daarna toe heeltemal opgelos. Hulle het teruggegaan skool toe en skoolgegaan vir die res van daardie Novembermaand tot die skool gesluit het die einde van daardie jaar? -- Ja, dit was normaal gewees want ek onthou dat die departement van onderwys het hier 'n keuse gegee dat die studente of leerlinge wat wil skryf in matriek nou in Novembermaand kan skryf en die wat voel hulle sal volgende jaar, vroeg in volgende jaar skryf, sal ook daardie(10 kants gegee word om so te doen.

En wanneer sou hulle in die volgende jaar geleentheid gebied word om te skryf, weet u? -- Ek kan nie onthou in watter maand dit sou gewees het nie maar wat gesê was is dat dit in die begin van die nuwe jaar sou wees.

En het van die kinders toe gaan skryf daardie einde van die jaar, Novembermaand, of nie? -- Soos ek gesê het daar is kinders wat besluit het om te skryf die einde van die jaar en van hulle het besluit om die begin van die volgende jaar te gaan skryf. (20

En dit was die laaste en daarna was daar nooit weer moeilikeid by die skole in Tsakane nie? -- Ja, dit is so.

Afgesien van die feit dat daar nie studenterrade gekry is nie? -- Ja, dit is so.

Nou dan verstaan ek nie. Hoekom het jy dan die vergadering gaan bywoon in Soweto? -- Ek was soontoe omdat ek net wou gehoor het wat was die ander plekke se probleme aangaande die onderwys want hier is ons in Tsakane. Ons het ons bes probeer om die probleem van die onderwys op te los. Nou ja, ek het belang gestel om te weet wat is dit wat hulle ondervind. (30

Watse /..

Watse besondere belangstelling het jy daarby gehad? --
Dit is net om kennis te maak van watse probleme ondervind die
ander lokasies. Dit is al rede wat gemaak het dat ek soontoe
gaan.

Is daar 'n komitee gekies op daardie vergadering in Soweto?
-- Ek weet nie of 'n komitee gekies was daar nie want ek het
vervoerprobleme gehad. Ek het nie gebly tot die vergadering
uit was nie, ek is vroeg weg.

Solank jy was was daar besprekings gevoer van hoe om die
kinders se probleme op te los? -- Wat daar gesê is was dat (10
die mense sal die persone moet gaan sien wat in beheer is van
die onderwys. Ek neem aan hulle het gepraat van Pretoria se
gesag oor onderwys wat hulle sal moet gaan sien oor die probleme
wat bestaan het by die verskillende woonbuurte waarvandaan
hulle gekom het.

HOF: Wie het hierdie vergadering belê? -- Ek weet regtig nie.

MNR JACOBS: Maar wie het jou in kennis gestel? -- As ek nie
'n fout maak nie ek het dit in 'n koerant gesien.

HOF: Wie was die voorsitter? -- Ek sal nie met sekerheid kan
sê wie die voorsitter was nie, maar 'n persoon wat aan my (20
net bekend is as Vusi, ek vergeet wat sy van is, is wie ek
kan sê was voorsitter by die vergadering.

MNR JACOBS: Wil jy sê dat jy nie vir die hof kan sê wie het
die vergadering gereël nie? Of wil jy nie vir die hof sê nie?
-- Soos ek sê ek weet nie wie die vergadering belê het nie.

Het UDF nie daarmee iets te doen gehad nie? -- Nee, ek
weet nie daarvan nie.

Ken jy mnr Curtis Mkhondo? Was hy nie daar nie? -- Ek
hoor net van sy naam. Ek ken hom nie. Ek sal hom nie eens
kan uitwys nie. (30

Was / ..

Was daar nie mense van COSAS se hoofbestuur op daardie vergadering nie? -- Wat ek van geweet het is hier is 'n vergadering van die "parents' committees". Ek weet nou nie of daar iemand was van COSAS se hoofbestuur nie.

Ek wil dit net aan jou stel dat jy het daarnatoe gegaan spesifiek as 'n verteenwoordiger van Tsakane ouer/studente komitee wat gekies was in Tsakane. -- Soos ek alreeds gesê het daar was hoegenaamd geen rede vir Tsakane om daar verteenwoordig te word nie want die probleme van Tsakane was al opgelos gewees en die kinders het skool bygewoon. (10

En as daar bewerings is tot die teendeel dat die kinders het nie skool bygewoon nie, wat dan? -- Ek is seker daarvan dat die kinders skool bygewoon het tot die einde van die jaar.

In hierdie toespraak van jou wat jy gelewer het by Vusi se begrafnis, op bladsy 2 van BEWYSSTUK DA.183, sê jy in die tweede laaste paragraaf die volgende:

"What is happening countrywide is a clear indication that students have lost confidence in their parents and leaders."

Hoekom sê u so? -- Waar het u begin? (20

Dit is die tweede laaste paragraaf, die laaste sin. -- Ja.

Ek vra wat bedoel u daarby. -- Daarby bedoel ek dat as die kinders vertrou gehad het in die ouers, indien hulle probleme gehad het op skool sou hulle daardie probleme aan die ouers oorgedra het maar omdat hulle nie meer vertrou gehad het nie, het hulle dit nie gedoen nie.

Edele, beskuldigde 10 vra verlof om die hof vir 'n paar oomblikke te verlaat.

HOF: Ja, dit word toegestaan.

MNR JACOBS: Nou u sê 'n groot monsvol: dit gebeur landswyd. (30

Op / ..

Op watter basis sê u dit? -- Dit sê ek omdat volgens die koerante het 'n mens gevind dat dit ook gebeur het by ander plekke, dit wil sê dit het nie net in Tsakane plaasgevind nie maar ook by ander plekke. Dit is om daardie rede, op daardie basis dat ek dit so sê.

Mnr Mkhonza, ek wil dit aan u stel dat u was baie meer en baie dieper gemoeid in onderwysaangeleenthede as wat u nou aan die hof wil te kenne gee. Stem u saam? -- Ek weet nie. Verwag u kommentaar van my af?

Net die volgende sin sê jy, in daardie toespraak van (10 jou:

"The seeds of hatred and the seeds of war have been sown in the fertile soil of the students' grieving hearts and have begun to germinate".

-- Ja.

Is dit nie duidelik dat jy hierso verwys dat hierdie kinders met hulle ontevredenheid wil nou oorlog maak nie en hulle haat. -- Ja.

En dit is ook wat in Tsakane gebeur het toe hierdie jongeling dood is want jy koppel hom aan hierdie haat en aan (20 hierdie oorlog wat hulle wil maak. -- Hier praat ek van die jeugdige landswyd want die dinge wat gemaak het dat hulle die gedagte kry dat hulle ook maar kan terugstaan is wat gebeur het landswyd.

Ja, en hulle het ook die gedagte gekry om terug te slaan omdat dit landswyd is ook spesifiek in Tsakane waar hierdie oorledene gesneuwel het in daardie aanslag toe hulle teruggeslaan het. -- Ek weet nie of dit toegelaat sal word dat ek vir die hof hier breedvoerig sê hoekom ek hierdie sin so geformuleer het nie? (30

HOF: Ja, u moet dit sê. -- Ek sal dit vir die hof so stel. Hier bedoel ek die volgende. Tsakane was rustig gewees daar was geen probleme gewees nie tot en met die probleme wat ontstaan het in die woonbuurt, na aanleiding waarvan die polisie toe die woonbuurt binnegekom het. Met dié se inkoms in die woonbuurt, die optrede van die polisie was nie aanvaarbaar deur die gemeenskap nie. Dit is die manier waarop die polisie hulself gedra het wat dan eintlik later veroorsaak het dat hulle gehaat moet word deur hierdie leerlinge wat ek na verwys hierso. En daardie haat wat dan veroorsaak was (10 deur die polisie is die haat wat ek hier van praat wat dan aan die studente se gevoelens die persepsie gebring het dat hulle nie aanvaar word nie.

ASSESSOR: Dat wie nie aanvaar word nie? -- Dat die polisie nie aanvaar word deur die skoliere en die gemeenskap as gevolg van die optrede van die polisie nie.

HOF: Nr.10 is terug.

ASSESSOR: Verstaan ons u reg? U sê daar was eers nie probleme in Tsakane nie? -- Ja.

Toe ontstaan daar probleme, toe kom die polisie in. (20 Dit is wat u gesê het? -- Nee.

Dit is presies wat u gesê het. En toe sê u die polisie se optrede was nie so dat dit aanvaarbaar was nie. -- Wat ek probeer sê daar is dat voordat die polisie die woonbuurt van Tsakane binnegekom het, die gemeenskap van Tsakane het geen probleme gehad nie in hierdie sin dat daar geen mense was wat gedood is voor hulle daar gekom het nie.

Maar was daar nie altyd polisie in die woongebied nie? -- Dit is nou net die plaaslike polisie, plaaslike konstabels wat saam met ons woon daar in die lokasie. (30

So / ..

So het u nooit gesê of bedoel om te sê dat daar het probleme ontstaan, toe het die polisie ingekom en toe het daar reaksie gekom omdat die kinders nie gehou het van die polisie se optrede nie? -- Ek sê daar was hoegenaamd geen probleme gewees voordat die polisie in Tsakane gekom het nie. Voor die polisie daar gekom het was daar geen probleme gewees nie, met ander woorde in die sin dat daar geen rede was vir die polisie om daar te kom nie.

Het is getuienis - praat u van die inkoms van die polisie praat u van die inkoms van die weermag in Tsakane - op (10 watter datum? -- Dit was die aankoms van die weermag in Tsakane in die eerste week van Oktobermaand het ek begin sien dat daar vreemde voertuie was wat eintlik nie aan my bekend was nie.

MNR JACOBS: So eintlik bedoel u dan die aankoms van die weermag en nie die polisie nie? -- Die polisie, gewone SAP was daar gewees en later het die weermag daar opgedaag en dit was toe duidelik gewees dat hulle daar kom bly het.

Maar jy is mos nou verkeerd want jy het netnou vir die hof vertel dat voordat hierdie oorledene, Diale, geskiet is was daar moeilikheid gewees want hy het in opstand gekom (20 deur sekere eise te stel. Diale en al die skoliere daar het sekere eise gestel. -- Nee, nee, dit lyk my u maak my deurmekaar.

HOF: Ek wil dit duideliker stel want die vraag is ook nie vir my baie duidelik nie. Kyk 'n bietjie op BEWYSSTUK DA.183. Op die tweede bladsy heelbo, die sin is:

"Vusi's real offence is that he has dared to stand up for truth and students' demands at a moment when many saw the peril but no other was ready to brave the extremity of personal danger in order to aid in averting it."

Dus beteken dit basies Vusi het opgestaan terwille van die (30 studente / ..

studente se eise op 'n oomblik toe daar gevaar was wat baie gesien het, maar niemand bereid was om teen op te staan nie. Nou wat is daardie gevaar? -- Dit is die teenwoordigheid van die weermag tussen die gemeenskap van Tsakane.

So met ander woorde wat Vusi gedoen het is hy het in opstand gekom teen die weermag? -- Ja, Vusi en die ander skoliere.

Ja, maar ons praat nou van Vusi en dit noem u 'n "courageous vindication of basic student rights"? -- Ja, wat my betref die skoliere het 'n reg en hulle het 'n reg om 'n (10 komitee te hê wat namens hulle sal praat. Dit is die waarheid wat ons almal van weet.

Ons praat nou nie van die SRC nie. Ons praat nou van die "peril" wat u sê die weermag is en vir daardie opstand "he will be honoured wherever men have free souls". Beteken dit dat u dit goedkeur dat hy in opstand gekom het teen die weermag? -- Ja, ek stem saam met dit.

Trouens u plaas hom in dieselfde kategorie as Steve Biko, Mapetla Mohapi en Saul Mkhize. -- Nee, ek praat van mense wat oorlede is hierso. Ek plaas hom nou in dieselfde gelyke (20 van dooie mense soos daardie mense wat alreeds dood is, dit is al wat gesê is.

Ja, maar daar is miljoene en miljoene mense al dood. Waarom kies u net daardie drie? -- Ek kon enige een van die dooie mense gekies het van daardie miljoene.

Dit is waarom ek vir u vra waarom kies u dié drie? -- Dit is omdat ek van hulle in die koerante gelees het.

Wie is Mapetla Mohapi? -- Hy was 'n lid gewees van SASO.

In 1976? -- Ja.

En wat het van hom geword? -- Hy is oorlede al is dit (30

nie / ..

nie duidelik hoe hy doodgegaan het nie, maar die feit is dat hy oorlede is.

Nou sou ek billik wees as ek sê dat u die drie name genoem het omdat u hulle beskou het as leiers in die vryheidstryd? -- Ja, dit is so.

Sou dit dan billik wees om die verdere afleiding te maak dat u die opstand van Vusi teen die weermag as deel van die vryheidstryd gesien het? -- Nee.

Nou indien nie, waarom praat u van persoonlike gevaar en koppel dan sy dood aan hierdie drie persone? -- Dit is as (10 gevolg van die manier waarop hy sy dood gekry het en die manier waarop hierdie mense wat ek hier noem die dood gekry het.

Jy meen gewelddadige dood? -- Ja.

K1366 Kan u vir my sê die aanhaling wat u aan die begin van die toespraak maak, wie is die outeur daarvan? -- Ek kan nie onthou wie die outeur daarvan was nie maar dit is uit 'n boek wat ek gelees het.

Maar nou waarom het u juis daardie aanhaling gekies? -- Dit is omdat ek dit gesien het dat dit pas by hierdie toespraak wat ek besig was om op te stel. (20

Sou dit die tema wees van u toespraak? -- Nee, dit het gebeur dat dit 'n kwotasie was waarvan ek gehou het.

Maar hoe is dit toepaslik wat u daar sê? -- Nee, dit is eintlik nie van toepassing hier nie, soveel dat 'n mens veel waarde daaraan kan heg nie want as die hof self kyk daarso, ek het daarmee begin heelbo en die aanhalingstekens daar gesit en toe weer begin groet om aan te dui dat dit eintlik nie van soveel belang was in hierdie toespraak nie.

Maar beteken dit dan dat dit nie gesê is by die geleentheid nie? -- Ek het dit gelees. (30

Nou / ..

Nou waarom lees u vir hierdie mense daar dat daar baie min mense is wat die massas kan weerstaan? -- Waarom ek dit gelees het?

Ja. -- Soos ek gesê het dit is maar net 'n aanhaling wat ek van gehou het. Daar was geen rede vir my om dit verder te ontleed nie en daar was ook nie 'n rede gewees om nog verder dit te bespreek en te ontleed vir mense.

Het u gedink dat die mense die aanhaling baie goed sou verstaan soos dit aan hulle gelees word? -- Nee.

Ja, dankie.

(10

MNR JACOBS: Nou kyk, voordat die weermag inbeweeg het in Tsakane toe was daar 'n gooi van klippe na busse toe. -- Toe was daar?

Gooiery met klippe na busse toe. -- Ek weet nie daarvan nie.

Maar jy is dan 'n man wat daar in die woonbuurt is. Hoe sal jy nie daarvan weet nie? Jy is nie 'n man wat gewerk het nie? Of het jy daardie tyd nog gewerk? -- Ja, ek het nog gewerk.

Het jy gebruik gemaak van die busse? -- Nee, ek het nie gebruik gemaak van busse nie. (20

Nou nadat die weermag toe inbeweeg het, het hulle die busse begelei. Hulle het beskerming verleen aan die busse. Dan moes jy tog gesien het as jy in die aand met die bus gery het dat die weermag ry nou om julle te beskerm?

HOF: Ja, mnr Jacobs, luister na die antwoorde.

MNR JACOBS: Het jy dit nie agtergekem in die woonbuurt dat daar is nou busse wat ry en dat die weermag ry saam om hulle te beskerm nie? -- Nee, ek onthou nie dat ek die weermag gesien het die busse beskerm nie. (30

En / ..

En op die stadium toe die weermag inbeweeg het toe was daar al twee bierhuise of biertuine afgebrand gewees? -- Nee.

Weet u daarvan of weet u nie daarvan nie? -- Ek het daarvan gehoor lank na die begrafnis van Diale dat daar biersale is wat aan die brand gesteeek was.

HOF: Nee, laat ek dit net duidelik kry anders gaan ons verward wees. Het u gehoor dat dit aan die brand gesteeek was voordat die weermag inbeweeg het; het u later gehoor dat dit voor die weermag inbeweeg het aan die brand gesteeek was of het u net later gehoor dat dit wel gebrand het? -- Die weermag het (10 daar ingetrek in die begin van Oktobermaand. Dit was om en by 16 Oktober, 15/16 daar rond dat ek eers vir die eerste keer verneem het van die biersale wat gebrand was.

ASSESSOR: Destyds of daardie dag? -- Dit was om en by 15/16 Oktober dat ek vir die eerste keer daarvan gehoor het dat die biersale na die begrafnis aan die brand gesteeek was.

MNR JACOBS: So die aan die brandsteeek van die biersale het voortgevloei uit die begrafnis uit? -- Nee, nee, ek sê 'n paar dae na die begrafnis hoor ek hier op die 15/16de Oktober dat die biersale aan die brand gesteeek was. (20

Nou jy kan nie betwis dat voordat die weermag inbeweeg het daar wel biersale aan die brand gesteeek is en dat daar wel klippe na busse gegooi was nie? -- Ek ontken dit.

Op watter grond ontken jy dit want jy was 'n man wat gewerk het op daardie stadium. Jy het nie gesien wat gebeur in die lokasie op daardie stadium nie? -- Indien daar enigiets gebeur het in my afwesigheid van die lokasie af sou ek daarvan gehoor het van my bure of my mense van die gesin in die huis, dat daar iets gebeur het in die loop van die dag.

Was jy altyd op hoogte van wat in die lokasie gebeur (30

het / ..

het gedurende daardie tyd van die onluste? Vanaf Oktober 1984? -- Van belangrike goed wat plaasgevind het ons geweet ja behalwe van kleinighede van wat daar plaasgevind het wat 'n mens nie veel ag op kon geslaan het nie.

Kan u vir ons sê, is enige van die raadslede se huise aan die brand gestee? -- Nee, dit het ek nie gehoor nie.

Maar as jy dan so alles weet van die lokasie hoekom weet jy dan nie daarvan nie? Was die burgemeester se huis nie aangeval en gebrand nie? -- Nee, dit het nie gebeur nie.

Was daar van 'n ander raadslid, die onder-burgemeester (10 of die vise-voorsitter soos hulle hom noem, was sy winkels afgebrand? -- Ek het daarvan gehoor dat daar sekere winkels aan die brand gestee was.

Ek vra nou spesifiek vir jou van die vise-voorsitter of een van die raadslede se twee winkels wat gebrand was? -- As ek reg onthou ek het daarvan gehoor dat sy winkels aan die brand gestee is maar dit was nie in die jaar 1984 sover ek kan onthou nie.

Wanneer was dit? -- Dit was in die jaar 1985.

Wanneer in 1985? -- Ek onthou nie meer die maand so (20 goed nie, maar dit was tussen Junie en Maart se tydperk.

HOF: Wel, u sal seker eers Maart moet noem - Maart en Junie? -- Ja.

MNR JACOBS: Weet u of hulle bedank het, die burgemeester bedank het? -- Ek het daarvan gehoor ja, dat die burgemeester van Tsakane bedank het.

Wanneer het hy bedank? -- In daardie tydperk van die maande wat ek nou net genoem het.

Ander raadslede bedank? -- Dit is wat ek gehoor het, dat hulle ook bedank het. (30

Voor / ..

Voor of na die burgemeester? -- Ek kan nie meer so goed onthou wanneer nie.

Weet u dat polisiehuise gebrand was? -- Ja, ek het dit gehoor.

Hoeveel? -- Nee, ek weet nie, ek sal nie sê hoeveel nie.

Maar jy het mos alles wat belangrik is gehoor? Laat ons nou hoor hoeveel polisiehuise het gebrand? -- Ek sê ek het gehoor maar u weet jy sal nooit nie weet as mense vir jou somer sê nie. Een sal sê net een huis en 'n ander een kom daar en sê nee, dit is twee; en die ander een maak dit nog (10 erger en sê nee, dit is drie of vier.

Nou jy het die feite gehoor. Jy het netnou vir die hof gesê jy hoor alles wat daar aangaan. Kan jy vir ons sê meer as een of twee of drie of vier of vyf? -- Ek sal nie die getal kan sê nie want wat die getal betref is dit moeilik vir jou om die regte ding te kry.

HOF: Hoeveel tyd het u nog nodig?

MNR JACOBS: Met die getuie?

HOF: Ek wil nie die getuie onnodig laat oorstaan nie.

MNR JACOBS: Ek wil nog na die begrafnis toe gaan, daardie (20 hele belangrike deel oor die begrafnis waarnatoe ons sal moet terugkom.

HOF: Ja goed, ons het gedink of dit nie prakties kan wees om Vrydag nog 'n uur in te haal as ek dit reg het - of dit nie prakties sal wees om Vrydag eenvoudig aan te gaan deur middagete en dan om 14h00 op te hou, dan is ons klaar met alles wat ons moet inhaal nie. Sou dit die advokate pas?

BESPREKING OOR TYDPERK BENODIG OM VERLORE TYD IN TE HAAL

MNR BIZOS dui posisie aan met betrekking tot getuies wat geroep sal word op Vrydag. (30

DIE HOF VERDAAG TOT 13 MEI 1988.